

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régióink térképe, a hegyvidék megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru oraşe / A városok nevének rövidítése: A-Adjud, Al-Alba Iulia / Gyulafehérvár, B-Baraolt / Barót, BB-Bălan / Balánbánya, BC-Bacău / Bákó, BI-Bicaz, BL-Blaj / Balázsfalva, BS-Borsec / Borszék, BU-Buhuşi, C-Comăneşti, CS-Miercurea Ciuc / Csíkszereda, CM-Copşa Mică / Kiskapus, CT-Câmpia Turzii / Aranyosgyéres, d-Dumbrăveni / Erzsébetváros, DM-Tárnăveni / Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni / Gyergyószentmiklós, O-Onyeşti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Topliţa / Maroshéviz, I-Iernut / Radnót, IB-Întorsura Buzăului / Bodzaforjuló, K-Covasna / Kovászna, KH-Rupea / Kóhalom, KV-Tg. Secuisc / Kézdivásárhely, L-Luduş / Marosludas, M-Moineşti, ME-Medias / Medgyes, MV-Tg. Mureş / Marosvásárhely, NE-Aiud / Nagycenyed, OM-Oena Mureş / Marosújvár, PN-Piatra Neamt, R-Reghin / Szászrégen (Recn), Ro-Roman, S-Săcele / Szecsce, S-Sovata / Szováta, SG-Sf. Gheorghe / Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuisc / Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighişoara / Segesvár (Schässburg), T-Tuşnad-Băi / Tusnádfürdő, TE-Teiuş / Tövis, TO-Tg. Ocna, TU-Turda, U-Odorheiu Secuisc / Székelyudvarhely, V-Vlăhiţa / Szentegyháza.

RÉGÉSZET – ARHEOLOGIE

ACTA 2000

Culturile eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Lucrarea se constituie dintr-o prezentare și analiză a culturilor materiale din perioada eneoliticului târziu (post-ariușdean) din mileniul IV a.Chr. din sud-estul Transilvaniei. Acestei perioade îi corespund manifestările de tradiție Tiszapolgár, ale culturii Bodrogkeresztúr, precum și a orizontului cu toate aplicate/pastilate.

Istoric

Cercetările arheologice întreprinse în țara noastră, privitoare la sfârșitul eneoliticului au înregistrat în ultimele decenii rezultate notabile. Pe lângă strângerea unui relativ bogat și reprezentativ material arheologic-documentar, au fost redactate o serie de lucrări, studii, care au contribuit la aprofundarea cunoașterii acestui complex fenomen din preistoria României.

Analiza materialelor arheologice rezultate din cercetarea acestei perioade a condus, în același timp, la mai buna înțelegere a procesului evolutiv ce s-a desfășurat în spații geografice mai restrânse – sud-estul Transilvaniei în cazul nostru – ea oferind deopotrivă posibilitatea sincronizării evoluției locale cu cea desfășurată în zonele învecinate.

Ca urmare a faptului că în literatura de specialitate există serioase divergențe, atât pe plan național, cât mai ales internațional în definirea etapei finale a epocii pietrei, datorate în principal lipsei unor criterii unitare (CIUGU-DEAN, 1996, 16), am recurs la noțiunea de eneolitic, în cazul nostru eneoliticul târziu, deja consacrată în literatura arheologică românească.

În analiza acestei perioade ne vom rezuma la prezentarea tuturor descoperirilor – de mai mare sau mai mică importanță – cunoscute până

azi, precum și la deslușirea, acolo unde este posibil, a elementelor care stau la baza manifestărilor culturale ale perioadei eneoliticului târziu.

După încetarea activității (existenței) culturii Ariușd, cultură specifică pentru sud-estul Transilvaniei, cuprinzând în aria sa și zona ce constituie obiectul analizei noastre, caracterizată printr-o înfloritoare viață economică și culturală – începutul unei activități metalurgice ca și în centrul și vestul Transilvaniei (ANDRIȚOIU, 1992, 16), marea varietate a uneltelor și armelor din silex sau piatră, locuințe durabile în așezări stabile, un dezvoltat meșteșug al olăriei –, urmează o perioadă în care caracterul sărăcăcios al materialului arheologic descoperit, rezultat în majoritate din descoperiri fortuite și mai puțin din cercetări sistematice, limitează considerabil sfera cunoașterii și înțelegerii noastre.

Acestei etape îi corespund descoperiri atribuite etapei Tiszapolgár târzie – început de Bodrogkeresztúr, culturii Bodrogkeresztúr, orizontului ceramic cu toate aplicate – pastilate – și nu și cultura Coțofeni cum a apreciat I. ANDRIȚOIU (ANDRIȚOIU, 1992, 16). Prezența ceramicii Cucuteni A–B și B în așezările culturii Bodrogkeresztúr de la Reci (SZÉKELY 1965, 274), Mugeni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1965, 417), Cristur (SZÉKELY, 1983, 31–42), Măgheruș (SZÉKELY, 1964, 121–136), Hărman (ALEXANDRESCU–POP–MARCU, 1973, 239–259), dovedește că purtătorii acestei culturii își fac simțită prezența în sud-estul Transilvaniei în faza finală de dezvoltare a culturii Ariușd și nu în faza ei mijlocie. Deci, după părerea unor cercetători, s-ar putea accepta un sincronism între Cucuteni A – Ariușd și Tiszapolgár, cum este de părere I. KUTZIÁN (KUTZIÁN, 1963, 448).

Materialele de tradiție Tiszapolgár din sud-estul Transilvaniei provin din așezările aparținând culturii Bodrogkeresztúr (în cadrul acestora), fiind puține la număr, situație similară sub aspectul rarității și în sud-vestul aceleiași provincii la Deva-Ceangăi (FLOCA, 1950, 220–224).

Într-un astfel de moment se produce pătrunderea înspre vest a unor comunități nord-ponctice, înaintare observată prin apariția ceramicii de tip C în așezările Cucuteniene și formarea la Du-

nărea de Jos a culturii Cernavodă I. Grupuri mai restrânse ale acestei populații au pătruns în interiorul arcului carpatic – Decea Mureșului (ROSKA, 1928, 48–53; ROMAN, 1971; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97) –, ajungând până în Câmpia Tisei – Csongrád (ECSEDI, 1974, 9–16; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97).

Privitor la momentul când a avut loc această pătrundere, cercetările mai recente (ROMAN, 1971, 113–114; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97), consideră că ea s-a produs la un nivel Tiszapolgár târziu – început de Bodrogkeresztúr. Se consideră că această prezență a elementelor stepice – descoperirea de la Călnic din 1911 –, reprezintă prima etapă a procesului de unificare culturală ce s-a produs în interiorul arcului carpatic, etapă ce va conduce la formarea culturii Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1971; OPRÎȚESCU, 1978, 97).

Pentru eneoliticul final cercetările întreprinse în ultima perioadă de timp, mai ales în partea vestică a României, ne prezintă formarea unei mari unități culturale, pe largi spații geografice, care a înglobat ariile și esența culturilor Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1971, 31–79). Determinată de amestecul fortuit ale acestor culturi sub presiunea populațiilor de origine nord-pontică pe de o parte și nord-vestică pe de altă parte, unificarea semnalată nu a reușit să înlăture toate nuanțele regionale. Aici se produce un proces de uniformizare culturală având drept rezultat constituirea complexului eneolitic local cu caracter Sălcuța IV – Herculanee II–III – Cheile Turzii – Hunyadyhalom (ROMAN, 1971, 94–97), ce dezvoltă o puternică metalurgie a cuprului, în cadrul căreia toponimul cu brațele în „cruce” rămâne cel mai reprezentativ. Deoarece nu au apărut în contexte arheologice sigure – atât în vestul cât și în sud-estul Transilvaniei –, care să ne permită o încadrare culturală mai precisă, sunt atribuite eneoliticului târziu – culturilor Tiszapolgár târzie și în special Bodrogkeresztúr (ANDRIȚOIU, 1992, 17). E. COMȘA acceptă această încadrare având în vedere probabil și situația cronologică a necropolei de la Decea Mureșului (COMȘA, 1987, 57).

Având în vedere și analiza, pe care o face P. ROMAN în legătură cu descoperirile de la Decea Mureșului, care cronologic se pot încadra

într-o fază incipientă Cucuteni A–B și nu în cadrul culturii Bodrogkeresztúr, atunci se poate avea în vedere atribuirea unor astfel de piese și perioadei eneolitice, în legătură cu influențele triburilor stepelor nord-pontice (ROMAN, 1971, 113–114).

Orizontului cu toate aplicate (pastilate) îi aparțin câteva descoperiri – Feldioara, Merești, Ariușd –, care au apărut cu ocazia cercetării altor culturi materiale (cultura Ariușd sau culturi ale epocii bronzului). În cazul descoperirilor de la Ariușd și Feldioara, care au apărut în așezări ale culturii Ariușd – deasupra stratului de cultură Ariușd –, se poate face remarcă că și aria acestei culturi (manifestări) a cunoscut un proces asemănător cu cel din regiunile culturilor Petrești, Sălcuța sau Bodrogkeresztúr, ca de altfel și cel al culturii Cucuteni prin vestigiile apărute la Traian (ROMAN, 1971, 103 și urm.).

În pofida faptului că nu dispunem de consemnări stratigrafice, este totuși evident că orizontul cu toate aplicate (pastilate) în sud-estul Transilvaniei urmează culturii Bodrogkeresztúr (de tip Reci), fiind premergător unei faze timpurii a culturii Coțofeni (ROMAN, 1971, 103–104). Analogii pentru toate aplicate (pastilate) se găsesc în orizontul cronologic Sălcuța IV (BERCIU, 1961, 320) și în sud-vestul Transilvaniei la Petrești (BERCIU, 1961, 319–320) ca și la Valea Nandruului (ROMAN, 1971, 94–97).

Rezumând aspectele tratate, prin noțiunea de eneolitic târziu – am numit-o așa spre a o deosebi de cea anterioară, a maximei dezvoltări, pe care comunitatea creatoare a culturii Ariușd a atins-o în zonă –, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la elementele culturale de tip Tiszapolgár, manifestările culturii Bodrogkeresztúr și la orizontul ceramicii cu toate aplicate (pastilate).

Elemente culturale Tiszapolgár în eneoliticul târziu din sud-estul Transilvaniei

În cadrul așezărilor de tip Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei, cu ocazia cercetării acestora au fost descoperite și elemente culturale Tiszapolgár. Vestigii arheologice aparținând acestei manifestări culturale au fost surprinse în va-

lea Râului Negru la Reci, valea Târnavei Mari la Cristuru Secuiesc și Mugeni. Cu toate că aceste elemente culturale au fost descoperite în trei așezări cercetate sistematic, considerăm că ele nu pot fi definite ca elemente componente de sine stătătoare pentru un grup cultural, care s-a manifestat prin așezări proprii, cu atât mai mult cu cât ele provin din așezări de tip Bodrogkeresztúr.

Elementele culturale de tip Tiszapolgár au fost cunoscute în sud-estul Transilvaniei ca urmare a unor sondaje și cercetări sistematice întreprinse în așezările din fosta arie de manifestare a culturii Ariușd. Primele elemente de tip Tiszapolgár sau mai degrabă analogii cu ceramica târzie de tip Tiszapolgár transilvănean provin de la Reci, localitate situată pe malul Râului Negru, din cadrul unei așezări de tip Bodrogkeresztúr. Sondajele întreprinse aici i-au permis autorului cercetării Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964), surprinderea acestor elemente culturale – analogii –, alături de materiale aparținând culturilor Ariușd în faza finală, Bodrogkeresztúr și Coțofeni. Aceeași situație se va întâlni, de data aceasta în valea Târnavei Mari, la Mugeni, unde Géza și István FERENCZI (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 62) vor surprinde într-o așezare de tip Ariușd tardiv și elemente culturale Tiszapolgár transilvănean. Tot în valea Târnavei Mari, de data aceasta la Cristuru Secuiesc, în cadrul unei așezări de locuire Bodrogkeresztúr, cercetată și ea sistematic ca și cele de mai sus, Zoltán SZÉKELY a surprins și elemente culturale de tip Tiszapolgár (SZÉKELY, 1983, 31–34).

Numărul redus de elemente culturale de tip Tiszapolgár nu ne permite pentru moment să susținem existența de sine stătătoare într-un grup cultural al purtătorilor culturii Tiszapolgár propriu-zis în zona noastră, cu toate că ei sunt prezenți pe o arie întinsă în România, în Banat, Crișana și o mare parte a Transilvaniei, până în vestul României, cu excepția Maramureșului. În susținerea acestei afirmații vine și faptul că până la ora actuală nu au fost descoperite ori cunoscute în zona noastră așezări de tipul celor în care s-au manifestat purtătorii grupului cultural Tiszapolgár.

Numărul deosebit de redus al materialelor arheologice întâlnite în așezările cercetate nu ne permite să atribuim nici așezările, nici locuințele

sau instalațiile de foc din perimetrul acestora purtătorilor manifestărilor culturale de tip Tiszapolgár. Cu toate aceste impedimente în cele ce urmează vom încerca a prezenta elementele de cultură materială care atestă prezența unor manifestări aparținând de caracter sau de tradiție Tiszapolgár. Din capul locului trebuie să facem remarcă că prezența lor s-a observat în așezări de tip Ariușd tardiv, situație constatată în cele trei așezări cercetate.

O prima analiză care se impune este cea legată de elementele care ne permit încadrarea așezărilor în faza târzie a culturii Ariușd. Un prim element l-ar constitui ceramica lustruită sau nelustruită de tip ariușdean, în general fără decor, cu bogate variante de torți-proeminențe, între care în formă de „cioc de pasăre” (Fig. 1/1) de la Mugeni, care pledează pentru sfârșitul eneoliticului (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 56). Tot pentru o datare relativ târzie pledează și vasele capac în formă de „coif suedez” de la Mugeni (Fig. 1/2) și de la Reci (Fig. 1/3), caracteristice numai culturii Ariușd–Cucuteni și anume fazelor intermediare și de sfârșit (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, nota 10). În faza târzie se încadrează și fragmentele pictate de la Reci (Fig. 1/10), care prezintă atât prin elementele de formă, dar mai ales prin stilul picturii (benzi înguste de culoare neagră pe fond roșu sau alb) caractere sigure pentru încadrarea lor în faza Cucuteni A–B (SZÉKELY, 1964, 123). Aceleiași perioade îi corespunde și un fragment de buză dintr-un vas mare de la Cristuru Secuiesc (Fig. 1/4), pictat pe fond alb cu dungă de culoare brună, decor folosit în faza Cucuteni A–B și B, ca de altfel și cele două vase de la Cristuru Secuiesc (Fig. 1/7), Simionești (Fig. 1/8) și fragmentul ceramic de la Secuieni (Fig. 1/9).

În acest mediu ariușdean târziu în așezările de la Cristuru Secuiesc, Mugeni și Reci se întâlnesc fragmente ceramice și vase întregi care se constituie din elemente culturale de tip Tiszapolgár sau de caracter ori de tradiție Tiszapolgár.

a. Cristuru Secuiesc: – vase mici de diferite forme de sac, de cupă; vas cu picior înalt, ars cărămiziu, precăzut cu găuri ovale, cupa având un buton perforat orizontal (Fig. 1/5).

b. Mugeni: – vas globular (Fig. 1/6) în stare fragmentară, având pe pântec – pe ambele

părți – dispuse una sub alta câte patru butoni orizontali. Autorii cercetării, G. FERENCZI și I. FERENCZI l-au atribuit culturii Ariușd, iar LAZAROVICI, culturii Tiszapolgár (LAZAROVICI, 1983, 16, descoperirea 81).

c. Reci: – vas cu picior înalt (Fi. 1/3), ars cărămiziu cu patru proeminente cilindrice la limita dintre cupă și picior, sub acestea în peretele piciorului opt găuri ovale așezate câte două una sub alta.

– suport de vas (Fig. 1/4), de formă biconică, cu cupele aproape egale și opt butoni perforați orizontali ca niște urechiușe groase așezate în zig-zag în jurul suportului.

– vas cu corpul globular (Fig. 1/5) și gât cilindric. Pe pântec se găsesc patru urechiușe groase orizontale, una lipsă din vechime.

Aceste trei tipuri de vase sunt cunoscute și în cadrul culturii Cucuteni–Ariușd (LÁSZLÓ, 1924).

Tot în cadrul elementelor culturale Tiszapolgár s-a încercat de G. FERENCZI și I. FERENCZI a fi inclusă și structura locuinței – fără platformă de chirpic –, cvasi patrulateră de la Mugeni, cercetată în 1960 (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 62), necunoscută în cadrul culturilor Vinča–Turdaș (BERCIU, 1960, 42) cât și în cadrul complexului cultural Ariușd–Cucuteni–Tripolie, toate aproximativ contemporane. Pentru respectarea adevărului, trebuie să subliniem că tipul de locuințe cu platformă este cunoscut și în cadrul culturii Tiszapolgár, faciesul transilvănean.

Astfel, de exemplu, săpăturile executate de M. MOGA în 1959 în așezarea de la Hodoni-Pociorani, județul Timiș, au dus la dezvelirea unei locuințe de suprafață cu platformă (PAUL, 1967, 21, nota 40). Resturile unei astfel de locuințe au fost surprinse și în nivelul eneolitic aparținând culturii Tiszapolgár de la Dăbâca (VLASSA, 1969, 28).

Cunoscând probabil și aceste descoperiri și realități din eneoliticul transilvănean, Zoltán SZÉKELY a încercat în urma cercetărilor întreprinse la Reci să prezinte pe baza observațiilor proprii existența acolo a două locuințe separate, una de tip Cucuteni–Ariușd, iar cealaltă Tiszapolgár sau Bodrogkeresztúr? Tot el precizează că într-una din locuințe materialul de tip Bodrogkeresztúr prevalează, în această situație cade

posibilitatea existenței unei locuințe de tip Tiszapolgár. Situația dată de la Reci se prezintă în felul celei de la Târgu Mureș (ROMAN, 1971, 110), ca una aparte în strânsă legătură cu realitățile din această zonă, care ne prezintă nu o pătrundere forțată a culturii Bodrogkeresztúr, ci un amestec dezvoltat natural între culturile premergătoare Ariușd–Tiszapolgár (ROMAN, 1971, 110), și care zonă de ce să nu se poate constitui în „leagănul” acestei culturi. Prezența în zonă și la Brăduț–Biborțeni a descoperirilor din faza timpurie a culturii Bodrogkeresztúr poate să constituie un argument în sprijinul afirmației de mai sus.

Analizând materialele de la Reci publicate de descoperitori, rezultă că așezarea de aici își are etapa finală în perioada Cucuteni A–B și nu „poate B” (DUMITRESCU, 1968, 38), când își fac apariția și elementele culturale de tip Tiszapolgár. La aceeași concluzie ajunge în cazul așezării de la Reci și Petre ROMAN în analiza, pe care o face cu privire la „Modificările structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato–danubiană” (ROMAN, 1973, 64).

Numărul redus de elemente caracteristice culturii Tiszapolgár din așezările din sud-estul Transilvaniei au făcut ca părerile cercetătorilor cu privire la prezența acestuia în zonă să fie împărțite.

Astfel, Vladimir DUMITRESCU (DUMITRESCU, 1968, 44), analizând materialele de la Reci, consideră că în această așezare avem de-a face cu importuri Tiszapolgár. Petre ROMAN (ROMAN, 1973, 64), pentru aceeași așezare, sesizează că ar fi vorba numai de o locuire de caracter Bodrogkeresztúr și nu Tiszapolgár. O situație sigură nu avem nici în cazul așezării de la Mugeni, unde Nicolae VLASSA (VLASSA, 1961, 23) consemnează, fără alte precizări, prezența „culturii Tisa”.

La aceste observații – păreri –, dar nu în ultimă instanță, trebuie să avem în vedere și punctele de vedere ale celor, care au cercetat așezările avute în discuție: Zoltán SZÉKELY, respectiv Géza și István FERENCZI, care surprind manifestări ale „culturii Tisa” în faza Tiszapolgár în cadrul acestora.

Având în vedere elementele culturii materiale, precum și punctele de vedere ale unor cercetători de marcă, care s-au ocupat cu sinteza

și sistematizarea manifestărilor eneoliticului târziu din România, în faza actuală a cunoștințelor noastre se pot face următoarele afirmații:

– în sud-estul Transilvaniei nu avem de-a face cu o pătrundere clasică, cu așezări și elemente de cultură materială, tipice culturii Tiszapolgár ca în cazul celor din Câmpia Tisei, Banat, Crișana ori nord-vestul României, ci doar cu manifestări (elemente) ale acestei culturi.

– fragmentele ceramice cu tortiță („oeillet”) în formă de cioc, indică o legătură incontestabilă cu civilizația Tiszapolgár (DUMITRESCU, 1976, 357)

– datorită numărului redus de elemente de cultură materială se poate admite și varianta importurilor, ori cea a existenței unui mediu de tip Tiszapolgár, dar la fel de bine și neexistența acestui tip cultural.

– dacă avem în vedere și faptul că atât cultura Tiszapolgár, cât și tipul Românești (în sud-vestul Transilvaniei triburile Tiszapolgár sunt cunoscute și sub numele de Românești) reprezintă evoluția în eneolitic a fondului local neolitic (ROMAN, 1981, 21), atunci și în zona de sud-est a Transilvaniei ne putem confrunta cu situația întâlnită la Tomești, județul Timiș, negreșind astfel dacă utilizăm denumirea de manifestări culturale de tip Românești – Tiszapolgár.

– cercetările viitoare, în primul rând prin extinderea suprafețelor în așezările deja cunoscute, dar și în noi puncte, vor putea confirma sau infirma prezența culturii Tiszapolgár în sud-estul Transilvaniei.

Cultura Bodrogkeresztúr

Primul aspect cultural din sud-estul Transilvaniei, care din punct de vedere cronologic se încadrează în perioada eneoliticului târziu, îl constituie cultura Bodrogkeresztúr, care până-n prezent este cunoscută în urma cercetărilor întreprinse în valea Râului Negru sau în cea a Târnavei Mari ori în cadrul complexului arheologic (tumular) de la Brăduț–Biborțeni. Alături de aceste așezări s-au mai descoperit vestigii Bodrogkeresztúr și cu ocazia cercetărilor întreprinse pentru alte culturi materiale în sud-estul Transilvaniei.

Cu toate că descoperirile aparținând culturii Bodrogkeresztúr provin dintr-un număr relativ redus de așezări sistematic cercetate, dar mai ales din descoperiri fortuite, ori cu ocazia cercetării altor culturi materiale, considerăm că prin datele, pe care le deținem, putem să ne formăm o imagine cât mai reală asupra elementelor componente ale acestui grup cultural.

1. Stadiul actual al cercetărilor

Materialele arheologice de tip Bodrogkeresztúr au început să fie cunoscute, prin descoperiri fortuite sau ca urmare a unor cercetări sistematice, abia în ultimele patru decenii. Prima cercetare ce atestă prezența în zonă a culturii Bodrogkeresztúr a fost întreprinsă la Reci în punctul Telek pe malul Râului Negru unde, alături de materialele atribuite acestei culturi, au fost identificate și vestigii (prezențe) de tip Românești–Tiszapolgár sau de caracter Tiszapolgár și Coțofeni, într-o așezare de tip Ariușd târziu. Sondajele, întreprinse între 1957–1959, i-au permis autorului cercetărilor, Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964, 121–126) prin materialele descoperite în cele trei locuințe dezvelite, să surprindă fenomenele culturale, care apar în așezările finale ale culturii Ariușd. Reanalizarea de către noi a descoperirilor de la Reci ne-a condus la concluzia că în această așezare de tip Ariușd tardiv, nu se poate face o diferențiere clară între materialele de tip Românești–Tiszapolgár sau de caracter Tiszapolgár și cele Bodrogkeresztúr, iar cele din ultima categorie predomină cantitativ.

Într-o perioadă imediat următoare, între 1960–1961, de data aceasta în valea Târnavei Mari la Mugeni, în punctul Pagyvan, în urma cercetărilor sistematice întreprinse de Géza și István FERENCZI (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45–67) s-au descoperit, într-o așezare de tip Ariușd tardiv, vestigii aparținând culturii Bodrogkeresztúr. Cu ocazia cercetărilor au fost dezvelite trei locuințe, efectuându-se observații stratigrafice exacte, ceea ce a permis surprinderea în cadrul unui singur strat de cultură a vestigiilor de tip Bodrogkeresztúr, diferențierea exactă de cele de tip Românești–Tiszapolgár putându-se face într-un singur caz.

La mijlocul deceniului al șaselea Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1983, 31–42), împreună cu István Molnár de la Muzeul Orășenesc din Cristuru Secuiesc, tot în valea Târnavei Mari, de data aceasta la Cristuru Secuiesc, în punctul Poala Bradului, au întreprins cercetări sistematice într-o așezare de tip Ariușd tardiv, descoperind prezența vestigiilor culturii Bodrogkeresztúr. Și aici, ca și în cazul așezării de la Reci, nu se poate face o distincție clară între materialele de tip Românești–Tiszapolgár (caracter Tiszapolgár) și cele de tip Bodrogkeresztúr, situație constatată și de autorii cercetării.

În 1997, la 300 m est de complexul arheologic (tumular), aflat pe platoul Dealului Rotund între localitățile Brăduț și Biborțeni, pe malul unui mic pârâu, pe o terasă amenajată de formă ovală, în urma unui sondaj de verificare întreprins de Zsolt SZÉKELY s-au descoperit vestigii aparținând culturii Bodrogkeresztúr.

Complexul tumular a fost investigat pentru prima dată în 1867 de G. DÁNIEL din Várgyhiș. Rezultatele cercetărilor au fost preluate și descrise de B. ORBÁN (ORBÁN, 1868, 221–223), iar publicarea de materiale din acest complex făcând obiectul preocupărilor lui H. SCHROLLER (SCHROLLER, 1933, 75) și M. ROSKA (ROSKA, 1939, 4–5). Prin trasarea unei casețe impuse de situația din teren, s-a surprins o groapă de cult (Fig. 2/4–5), în care în afara vaselor ceramice în stare fragmentară au mai fost descoperite două lame de opal, un topor-ciocan din piatră, prevăzut cu gaură de înmănușare și un topor cu brațele în „cruce”, din cupru.

Descoperirea de la Brăduț–Biborțeni, dacă avem în vedere și groapa de cult din care au apărut materialele culturii, se încadrează în faza timpurie a culturii Bodrogkeresztúr (Zs. SZÉKELY, 1997, 9), aducând contribuții importante la dezvoltarea eneoliticului târziu în această zonă.

În categoria cercetărilor sistematice, ce-i drept, pentru alte culturi, se înscriu și descoperirile sporadice de la Bicsadul Oltului, în punctul Văpavára, din 1949, executate de Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY și colab., 1951, 89), ori de la Hărman, în punctul „din spatele gării CFR”, din 1961–1970, executate de un colectiv condus de A. D. ALEXANDRESCU (ALEXANDRESCU–

POP–MARCUS, 1973, 243). Cercetările ori pregezele mai noi au contribuit, de asemenea, la identificarea culturii în zonă, la Feldioara, dar mai ales la Măgheruș și Merești, prin descoperirea sporadică de fragmente ceramice caracteristice: în cazul primei a unui fragment ceramic cu potcoavă în relief (COMȘA, 1970, 9), în cazul celei de a doua a unui fragment de vas, decorat (SZÉKELY, 1964, 124), iar în al celei de a treia a unui fragment de vas (ROMAN, 1971, 102).

Nu putem încheia analiza stadiului actual al cercetărilor fără a aminti descoperirea în zonă, întâmplător ori sistematic, a 19 topoare cu brațe în „cruce” și a unui topor-tâmăcop, ca și a trei obiecte din cupru, atribuite culturii Bodrogkeresztúr. Locul de descoperire, tipul, precum și descrierea acestora vor face obiectul preocupărilor noastre în spațiul consacrat analizei obiectelor din cupru cum s-a întâmplat și în catalogul descoperirilor aparținând eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei.

Cu tot numărul relativ mare al așezărilor și descoperirilor, unele probleme fundamentale ale culturii Bodrogkeresztúr au rămas neclarificate de autorii cercetărilor. Avem în vedere aici existența ori nu a culturii Tiszapolgár în așezările de la Reci, Mugeni și Cristuru Secuiesc; transformarea sau apariția locală a culturii Bodrogkeresztúr în zona supusă analizei noastre?

2. Aria de răspândire

Numărul relativ mare de descoperiri atribuite purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr ne permite o cunoaștere mai bună a ariei ei de răspândire în zona de sud-est a Transilvaniei. Pe baza datelor și informațiilor, de care dispunem, se poate aprecia că purtătorii culturii Bodrogkeresztúr sunt prezenți în zona de sud-est a Transilvaniei în valea Târnavei Mari și în valea Râului Negru și zonele limitrofe acesteia, în actualul județ Brașov. Cu tot numărul relativ mare al descoperirilor, în stadiul actual al cunoașterii noastre nu putem urmări cu exactitate aria culturii Bodrogkeresztúr – în special datorită lipsei cercetărilor sistematice din județul Brașov.

Pe baza datelor, de care dispunem, se poate observa o restrângere a ariei sale sudice și o lărgire a celei estice și mai ales nord-vestice în zonă. Datorită numărului și caracterului desco-

peririlor, o problemă nerezolvată până în prezent rămâne cea a fixării limitei estice a culturii Bodrogkeresztúr în sud-estul Transilvaniei. Deocamdată cel mai răsăritean punct poate fi considerat descoperirea de la Reci.

Prezența purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr în sud-estul Transilvaniei în etapa eneoliticului târziu determină o restrângere importantă a ariei culturii ceramicii pictate Ariuşd. Acest fenomen a afectat întregul spațiu, de care ne ocupăm. Chiar dacă purtătorii noii culturi materiale au exercitat un control asupra unei părți a teritoriului ocupat anterior de triburile ariușdene, acestea, superioare din punct de vedere al culturii materiale, și-au continuat existența cel puțin pe parcursul unei părți din etapa târzie a eneoliticului.

3. Așezările

Deși relativ puține la număr, așezările culturii Bodrogkeresztúr permit totuși cunoașterea unora dintre trăsăturile, care îi sunt caracteristice. Raritatea așezărilor purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr este explicată de P. PATAY, prin caracterul preponderent păstoresc al vieții economice al comunităților (PATAY, 1961, 93–98). În sud-estul Transilvaniei au fost semnalate până-n prezent un număr de 9 așezări unde au fost depistate vestigiile ale culturii Bodrogkeresztúr. Dintre acestea, patru – Reci, Cristuru Secuiesc, Mugeni și Brăduț-Biborțeni –, au fost cercetate prin săpături sistematice, constituându-se în așezări ale culturii Bodrogkeresztúr, iar în cazul celei din urmă localități printr-o manifestare cultică a culturii. Celelalte descoperiri izolate, atribuite culturii Bodrogkeresztúr (vezi catalogul descoperirilor), au apărut fie cu ocazia cercetării altor culturi, fie întâmplător.

O primă constatare ce se impune, este aceea că dispunerea așezărilor este determinată de mai mulți factori. Între aceștia un loc important îl joacă condițiile geografice – relief, climă –, ce favorizează diferite ocupații. Toate sunt așezări deschise, fără șanț de fortificație, găsindu-se concentrate pe Târnava Mare și afluenții ei (Beta, Pârâul Cetății, Pârâul Fântânei Sărate) în cazul celor din județul Harghita; Râul Negru, afluent al Oltului, în cazul celor din județul Covasna, în zonele ce mărginesc aceste cursuri de apă.

Datorită condițiilor geografice specifice și altor factori, în special cei legați de ocupații, durata în timp a așezărilor nu este prea îndelungată, fapt confirmat și de cercetările întreprinse la Reci, Cristuru Secuiesc și Mugeni.

În ceea ce privește amplasarea așezărilor, s-a putut constata că acestea sunt situate în general pe locuri dominante, apărate natural: bot de deal (Cristuru Secuiesc), promontoriu (Mugeni), terasă (Reci și groapa de cult de la Brăduț-Biborțeni). Acestea, prin cotele lor destul de ridicate, domină zonele înconjurătoare. În același timp, ele sunt situate în imediata apropiere a unor surse sau cursuri de apă. Dispunerea așezărilor pe o astfel de formă de relief obligă comunitățile Bodrogkeresztúr să utilizeze un spațiu relativ restrâns pentru locuire.

Sintetizând datele stratigrafice, relevate de cercetările întreprinse în așezările din sud-estul Transilvaniei, se pot trage următoarele concluzii:

– deoarece toate locuirile din așezări de tip Bodrogkeresztúr, aflate în zona cercetată, fac parte din categoria așezărilor deschise, stratul de cultură are o grosime mai redusă, cuprinsă între 0,30–0,40 m.

– având în vedere grosimea stratului de cultură și alte elemente rezultate din analiza comparativă a materialului ceramic, puteam aprecia o durată nu prea îndelungată de locuire a acestor așezări.

– în cazul unei singure așezări, cea de la Mugeni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45) și a gropii de cult de la Brăduț-Biborțeni (Zs. SZÉKELY, 1997, 9) s-au putut observa doar un singur strat de cultură, pe când în cazul celor de la Cristuru Secuiesc și Reci, avem o suprapunere de așezări din La Tène-ul dacic, epoca prefeudală secolele VII–VIII (SZÉKELY, 1983, 31), peste cea eneolitică târzie în cazul primeia și hallstattană în cazul celei de-a doua (SZÉKELY, 1964, 121).

4. Locuințe, instalații de foc

Pentru stabilirea tipurilor, precum și a tehnicii de construcție a locuințelor, instalațiilor de foc, dispunem de elemente și date limitate. Cu toate acestea, cu ocazia cercetărilor întreprinse în așezările de la Cristuru Secuiesc, Mugeni și Reci s-au putut face unele observații cu privire la caracterul

locuințelor eneoliticului târziu și în cadrul acestuia a culturii Bodrogresztúr din zona cercetată.

În privința așezării de la Poala Bradului, de la Cristuru Secuiesc, cu ocazia cercetărilor întreprinse au fost descoperite trei locuințe, în mare parte distruse ori deranjate de lucrările agricole. Primele două locuințe au fost descoperite în șanțul de control nr. I (S1), trasat pe platoul botului de deal, aproape de marginea lui nordică în direcția est-vest. Șanțul a avut următoarea stratigrafie: sub pământul arat, gros de 0,30–0,40 m, era un strat de culoare brună gros de 0,20–0,30 m; apoi La Tène dacic urmat de un strat de culoare mai închisă, sub care a fost sol virgin, lut galben (SZÉKELY, 1983, 31).

În caseta 2 a secțiunii S1 a fost descoperită locuința nr. 1 (Fig. 2/2-3), ale cărei dimensiuni au fost stabilite de suprafața acoperită de fragmentele de vase și de culoarea diferită a umpluturii locuinței. Forma locuinței a fost dreptunghiulară, având dimensiunile de 6,50 x 5,25 m, nesurprinzându-se urme (gropi) de pari. În colțul nord-vestic al locuinței s-a descoperit o instalație de foc, circulară, din care s-au păstrat câteva pietre (Fig. 2/2–3). Inventarului locuinței îi aparțin numeroase fragmente de vase ceramice, un nucleu de cremene, o bucată dintr-o bară și un nasture, ambele din cupru (SZÉKELY, 1983, 31). În cadrul aceleiași secțiuni, în caseta 3 s-a descoperit o nouă locuință nr. 2 (Fig. 2/6–7), deranjată de o locuință prefeudală și de două gropi dacice. Dimensiunea locuinței – distrusă în parte – nu a putut fi stabilită. În schimb, în cadrul ei s-a păstrat intactă o instalație de foc, cu vatră circulară făcută din pietre de râu (Fig. 2/6–7), în jurul căreia au fost găsite numeroase fragmente de vase ceramice și o cantitate considerabilă de scoici (SZÉKELY, 1983, 31).

Prin executarea unei noi secțiuni S2, s-a descoperit în caseta 1, la o adâncime de 0,40 m o nouă locuință, care a fost deranjată de un bordei prefeudal din secolele VII–VIII (SZÉKELY, 1983, 32). Dimensiunile nu s-au putut stabili, iar în umplutura locuinței, în afară de fragmente de vase ceramice, a fost găsită și o bară de cupru brut (SZÉKELY, 1983, 32).

În privința așezării de la „Pagyvan” – Mugeni (Fig. 3/1), cu ocazia cercetărilor între-

prinse în două etape, în perioada 1960–1961, au fost descoperite trei locuințe păstrate destul de bine în situ. Locuințele, ca și inventarul descoperit în perimetrul lor, aparțin unui singur strat de cultură, situație surprinsă în cadrul stratigrafiei (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45): deasupra rocii de bază (lut pleistocen, precedat de conglomerat panonian), urmează un strat de cultură de culoare mai închisă, cu o linie de demarcație destul de netă, cu urmă de cenușă, mici bucăți de cărbune (pe strat s-au găsit în situ resturi de locuințe), peste care stratul actual de humus.

În etapa cercetărilor din 1960, în suprafața nr. I (Fig. 3/2) s-a descoperit o locuință de suprafață cu plan aproape rectangular, cu pereți înclinați, construiți din pari destul de slabi, cu împletitură de nuiele între ei (bucățile puține de chirpici, găsite numai în porțiunea vetrei, căzute toate cu amprente în sus, trădează folosirea împletiturii de nuiele) și acoperită cu un strat gros de trestie (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 50; 25:6). Aproape de pământ, pe stratul de trestie, de jur-împrejur la baza pereților a fost aruncată o masă de pământ. Locuința a avut dimensiunile de 4,00 x 4,00 m (suprafața ei putând fi stabilită pe baza urmelor de pari), o înălțime de 2,10–2,30 m, având în interiorul ei probabil două instalații de foc, din care s-au păstrat parțial vetrele, fără amenajare specială. Numai în acest loc s-au putut observa bucăți de chirpici. În cazul instalațiilor de foc din cadrul acestei așezări trebuie amintit și cuptorul (sau cuptoarele) de ars vase ceramice de dimensiuni reduse, din cadrul căruia (cărora) s-au păstrat câteva fragmente de plăci de grătar de lut ars (Fig. 3/4).

Cu ocazia cercetărilor din 1961 au fost dezvelite încă două locuințe de suprafață, aflate tot în stratul subțire de cultură. Aceste suprafețe au fost lipsite – ca și cele dezvelite cu ocazia săpăturii precedente – aproape totalmente de chirpici, deci locuințele au fost construite fără lipitură. Observații mai precise în legătură cu sistemul lor de construcție s-au putut face doar în suprafața II cercetată. Planul locuinței, de data aceasta cu dimensiuni ceva mai mari, a fost oarecum tot rectangulară, însă cu „colțurile” mai bine rotunjite, iar urmele parilor nu au fost așa regulat așezate – ca la locuința din 1960 – situație explicată prin-

un alt sistem de „boltire” a locuinței, rezultat din încrucișarea parilor, sau în formă de calotă cvasisferică (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 52; ANDERSON, 1960, 19, nr. 15).

În privința așezării de la Reci, situată pe terasa înaltă de pe malul drept al Râului Negru în punctul Telek, cu ocazia cercetărilor întreprinse aici în perioada 1957–1959 au fost descoperite trei locuințe, care privesc „cultura Tisa” (SZÉKELY, 1964, 121), dintre care una păstrată mai bine, celelalte două fiind în bună parte distruse de lucrările agricole (Fig. 3/7–8, 4/1).

Una din locuințe avea podeaua din bârne lipite cu pământ (cu platformă de lut ars), de formă dreptunghiulară având dimensiunile de 4,00 x 2,50 m sau 3,00 x 2,50 m (SZÉKELY, 1964, 121).

În mijlocul locuinței cercetate în șanțul V din 1958 (Fig. 4/1), fără platformă de lut ars, s-a descoperit o vatră în formă de potcoavă cu gardină de lut. Locuințele fără platformă de lut ars au un plan rectangular, ca și în cazul celor descoperite la Mugeni.

În concluzie, se poate aprecia că în stadiul actual al cercetărilor, pentru sud-estul Transilvaniei se cunoaște un singur tip de locuință, locuința de suprafață, situație întâlnită în cele trei așezări cercetate sistematic. Nu trebuie să ne ducă în eroare termenul de bordeie utilizat de autorul cercetării, Zoltán SZÉKELY, pentru așezarea de la Cristuru Secuiesc, el referindu-se și înțelegând prin acesta tot locuința de suprafață (informația lui SZÉKELY).

Situația constatată în zona analizată de noi se încadrează în regula generală a culturii Ariușd–Cucuteni–Tripolie conform căreia în zona ei răsăriteană se constată și existența locuințelor bordei, în timp ce în cea apuseană sunt tipice numai locuințe de suprafață, încă din vremea culturii Precucuteni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 63). Această subliniere este cu atât mai necesară, cu cât întreaga noastră analiză se referă la un teritoriu și un mediu ariușdean în fazele sale finale.

În privința instalațiilor de foc, acestea sunt vetre, fie circulare, în formă de potcoavă cu gardină ori fără amenajări speciale, fie cuptoare, probabil pentru arderea vaselor ceramice. Tehnica de construire a locuințelor și amenajarea vetrelor ori cuptoarelor reprezintă un regres față de

perioada anterioară, lucru explicabil datorită caracterului în special păstoresc al vieții economice a comunităților de tip Bodrogkeresztúr.

5. Necropole și morminte izolate

Necropolele, alături de descoperirile funerare izolate, reprezintă una dintre principalele manifestări ale culturii Bodrogkeresztúr. Este greu de definit, la ora actuală, care este diferența între o descoperire izolată și o necropolă. Aceasta se datorează stadiului cercetărilor și caracterului de cele mai multe ori întâmplător al descoperirilor. În mormântările se făceau după legi (reguli) bine definite, ceea ce ne duce cu gândul la organizare socială bine structurată. Direcția de înmormântare este E–V (PATAY, 1975, 36–37), cu devieri NE–SV (PATAY, 1975, 37), fie SE–NV (PATAY, 1975, 37). În zona de nord a arealului culturii Bodrogkeresztúr apar și cimitire sau părți din cimitire cu înmormântări V–E (PATAY, 1975, 37), ce pot fi puse în legătură cu tradiția Tiszapolgár (KUTZIÁN, 1972, 152 și urm.).

Observațiile meticuloase din Câmpia Panonică – corelate cu studii antropologice – ne indică faptul că mormintele chircite pe partea stângă sunt de femei (PATAY, 1975, 37), pe când cele chircite pe partea dreaptă aparțin bărbaților (PATAY, 1975, 37). Am considerat necesar de a fi prezentate aceste câteva observații generale, întrucât cele două morminte de la Reci atribuite „culturii Tisa” de autorul cercetării Zoltán SZÉKELY, într-un studiu din 1964 (SZÉKELY, 1964, 121 și 126) – deși inițial le-a atribuit culturii Coțofeni (SZÉKELY, 1962, 328), sunt atribuite de Eugen COMȘA pentru cultura Coțofeni (COMȘA, 1970, 7).

Mormintele, care vor face obiectul analizei noastre, au fost descoperite în 1959, în locul numit Telek de la Reci, în șanțul nr. XII, prezentând la momentul descoperirii următoarele caracteristici:

Mormântul nr. 1 (Fig. 4/2-I). Schelet de adult păstrat parțial, orientat est–vest, descoperit la 0,40 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: în regiunea bazinului o mandibulă de porc sub schelet, fragmente de vase din epoca bronzului, cultura Coțofeni (SZÉKELY, 1962, 327).

Mormântul nr. 2 (Fig. 4/2-II). Schelet de adult chircit moderat pe partea dreaptă, cu oasele

mâinilor incomplete, așezat în dreptul obrazului, descoperit la 0,40 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: lângă craniu o râșniță fragmentară, un obiect de os și câteva fragmente de vase atipice. Scheletul aparține tipului dolicocefal (SZÉKELY, 1962, 327; 329).

Mormântul nr. 3 (Fig. 4/3). Schelet în poziție chircită, din care s-au păstrat numai oasele picioarelor, descoperit la 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: în dreptul genunchilor s-au găsit două mărgelă din dinți (probabil cerb) perforați (SZÉKELY, 1962, 327; 329).

Din observațiile făcute la momentul descoperirii rezultă că mormintele nr. 1 și nr. 3 au fost atinse în mai mare măsură de fierul plugului cu ocazia lucrărilor agricole, dacă avem aici în vedere și nivelele reduse din sol în care au fost descoperite. Numai scheletul mormântului nr. 2 s-a păstrat aproape în întregime. În privința mormintului nr. 1 se poate face observația că numai acesta, pe baza materialului ceramic și a ritului de înhumare în poziția chircită, poate fi atribuit culturii Coțofeni, concluzie, la care a ajuns ulterior și Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964, 121–126).

Mormintele nr. 2 și nr. 3, prezentând câteva caracteristici generale ale practicilor de înhumare în cadrul culturii Bodrogkeresztúr (orientarea înmușurilor, chircirea scheletelor și mai puțin inventarul) se încadrează acestei manifestări culturale cu atât mai mult, cu cât au fost descoperite într-o așezare atribuită aceleiași culturi din eneoliticul târziu.

În privința mormintelor descoperite la Reci, din discuțiile avute cu autorul cercetării de aici, Zoltán SZÉKELY, a reieșit că acestea au fost deranjate încă din vechime – acest lucru explicând prezența în mare parte a fragmentelor ceramice atipice din cadrul lor – și ulterior de lucrările agricole, care au contribuit și ele probabil la descompunerea scheletelor și a inventarului aferent.

La momentul actual, lipsa datorată descoperirii unor necropole ori morminte izolate nebulversate, atât la Reci, cât și-n cadrul celorlalte așezări eneolitice târzii atribuite culturii Bodrogkeresztúr din sud-stul Transilvaniei, nu ne permite să avem o imagine mai amplă și exactă asupra ritului de înmușurie din cadrul aspectului cultural supus analizei noastre.

6. Ceramica

Ca și în cazul celorlalte culturi preistorice, ceramica își păstrează și în cultura Bodrogkeresztúr caracterul de fosilă directoare. Prin studiul evoluției acesteia se poate defini atât momentul de geneză, cât și aspectele de evoluție etno-culturală a purtătorilor culturii.

6.1. Ceramica culturii Bodrogkeresztúr – caracteristici generale

În surprinderea particularităților și analizei ceramicii rezultate din descoperirile din sud-estul Transilvaniei, considerăm necesară o trecere în revistă a caracteristicilor generale privind ceramica culturii.

Ceramica culturii Bodrogkeresztúr este lucrată cu mâna și poate fi împărțită în trei categorii: fină, semifină și uzuală/grosieră. Speciile semifină și uzuală/grosieră apar în necropole (DÖRNER, 1970, 467–475), iar materialele caracteristice speciei fine sunt mai rar întâlnite (KACSÓ, 1969, 49–56).

În ceea ce privește compoziția pastei, aceasta este în marea majoritate a cazurilor nisipoasă cu bobul mai mult sau mai puțin fin, rareori în cazul speciei semifine apar pietricelele, iar într-un procentaj semnificativ degresantul folosit este mărul. Netezirea peretelui vaselor este foarte bună, uneori păstrându-se resturile unui slip foarte fin lustruit, care din păcate de cele mai multe ori nu s-a păstrat (VLASSA, 1964, 351–353, 356; LAZAROVICI – MUNTEANU, 1982, 121–135).

Arderea ceramicii este de cele mai multe ori bună, gama culorilor trage spre cele închise, cenușiu, brun, negru, mai rar existând și vase cărămizii.

6.2. Descrierea ceramicii

Ceramica de tip Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei după compoziția pastei și a tehnicii de ardere prezintă două aspecte: a. ceramica uzuală/grosieră, cu suprafața corodată, cu lustrul pierdut și b. ceramica fină uneori cu resturi de slip, cu lustrul fin.

Pasta ceramicii comportă mai multe aspecte:

- a. aspră/zgrunțuroasă, cu amestec de pietricele sau nisip, cu bobul mai puțin fin și
- b. fină/bună, uneori cu amestec de cioburi pisate fin, alteori cu bobul fin sau micașist.

Arderea este de cele mai multe ori bună, gama culorilor având o paletă largă de la cărămiziu-brun, brun închis la gri deschis. Ceramica este lucrată fie în tehnica suprafeței exterioare în întregime lustruită, fie în cea, în care partea inferioară a vasului este grunjoasă, care ne amintește de barbotină. În general, interiorul întreg al vaselor a fost bine lustruit, după tehnica ceramicii neolitice, iar fundul vaselor la exterior este uneori grunjos, așa cum probabil a stat în nisip la uscat sau în alte cazuri netezit.

6. 3. Forma vaselor

Cu toate că majoritatea materialului ceramic descoperit este fragmentar, se pot distinge unele tipuri de vase caracteristice pentru această cultură. Unele forme s-au putut reconstitui prin elementele de bază necesare reîntregirii, iar altele au rămas neprecizate. Tocmai datorită acestei situații din urmă, încadrarea într-una sau alta de forme nu s-a putut realiza cu siguranță. Având realitățile concrete de evoluție a eneoliticului târziu în sud-estul Transilvaniei, aspect analizat în capitolele anterioare, observăm un repertoriu al formelor culturii Bodrogkeresztúr, în particular datorat acestor realități.

I. Străchinile (Fig. 11/1–21) formează o categorie bine reprezentată, caracterizată printr-o relativ mare varietate de forme. Cele cu gura în formă de pâlnie sunt reprezentate în număr destul de mare, fiind prezente în mai multe variante în cadrul descoperirilor din sud-estul Transilvaniei.

Străchinile cu corp emisferic, umărul rotunjit, uneori bine demarcat de gât, care este în formă de pâlnie, cu buza răsfrântă în afară (Fig. 3/5), reprezintă o categorie distinctă în cadrul acestui tip de vas.

Varianta cu umărul rotunjit, sub registrul umărului, prevăzută cu urechiușe perforate orizontal (Fig. 4/4, 3/6), este de asemenea caracteristică pentru descoperirile din sud-estul Transilvaniei.

Alături de aceste tipuri se disting și cele cu umărul ușor rotunjit și buza dreaptă (Fig. 5/1-5), cu corpul tronconic și buza dreaptă (Fig. 4/5-6), sau cu corpul ușor rotunjit și buza răsfrântă înspre interior. (Fig. 4/7)

II. Cupele (Fig. 11/31-32) nu sunt prea numeroase, prezentând următoarele variante:

- a. cu corpul ușor îngust spre buză, cu fundul plat, umărul ușor arcuit și buza dreaptă
- b. cu picior scund, perforat orizontal sub buza cupei (Fig. 6/2)
- c. cu picior scund, fără a fi plin în interior (Fig. 6/3)

III. Oala de lapte – milchtopfförmiges Gefäß – (Fig. 11/22) este reprezentată de mai multe piese în stare fragmentară, având gâtul cilindric, corpul bombat, sub buză torți perforate orizontal (Fig. 6/7–10)

IV. Vasele rectangulare sunt reprezentate printr-o piesă cu opt picioare de formă dreptunghiulară. (Fig. 6/4–6)

V. Vasele lobate (cu colț tras din pântec) prezintă variantele: a. cvadrilobate, cu buza lărgită înspre interior și loburile la capetele exterioare îngroșate, de forma unor butoni (Fig. 6/11, 7/1, 11/38); b. cu buza ușor răsfrântă înspre interior, pe registrul buzei din ea un lob simplu (Fig. 7/4) sau dublu (Fig. 7/5)

VI. Capacele prezintă varianta cu patru urechiușe perforate vertical, plasate pe registrul bazei. (Fig. 7/2-3)

VII. Candela (vas de agățat) prezintă variantele:

- a. cu corp îngust și lung și fundul plat (Fig. 7/8)
- b. pe corp prevăzut cu buton vertical (Fig. 7/9)
- c. cu corp în formă de sac, de mărime mică, prevăzut cu două urechiușe orizontale, situate chiar sub margine (Fig. 7/10)

d. cu partea superioară din regiunea urechiușelor perforate orizontal, articulându-se spre o formă bitronconică (Fig. 7/6–7)

e. cu corpul curbat, prevăzut sub buză cu urechiușe perforate orizontal (Fig. 8/1)

VIII. Vas-pâlnie, cu buza evazată spre exterior, este prezent printr-un singur exemplar în stare fragmentară (Fig. 8/2)

IX. Vase cu particularități aparte:

- a. cu buza dreaptă, pe gât prevăzute cu butoni plați sau cu urechiușe groase perforate orizontal (Fig. 8/3, 5)

b. cu buza ușor evazată în afară, pe pântec prevăzute cu buton (Fig. 8/4)

c. cu gâtul cilindric, pe pântec prevăzute cu urechiușe perforate orizontal

d. cu gâtul cilindric și buza dreaptă (Fig. 8/10-11)

e. mari, cu gura largă, buza răsfrântă ușor spre exterior, prevăzute cu urechiușe perforate orizontal, plasate pe registrul gâtului (Fig. 8/12)

f. cu buza răsfrântă ușor spre exterior și corpul bombat (Fig. 8/6-9)

Analizând forma vaselor descoperite în zonă, nu s-au găsit vase sau fragmente ceramice, care ar putea fi atribuite categoriei de vase „ghiveci de flori”, atât de caracteristice culturii. Ne-surprinderea acestor categorii de vase se poate pune și pe starea deosebit de fragmentară a materialelor descoperite în regiune.

6. 4. Forme aparte

În afara tipurilor de vase, care se încadrează în repertoriul formelor de tip Bodrogkeresztúr, în așezările din sud-estul Transilvaniei au fost descoperite și piese din ceramică cu utilizare aparte:

a. Strecurători (Fig. 8/13-15) păstrate fragmentar, din care două au putut fi reconstituite

b. Tub de lut (Fig. 8/16) prevăzut cu un buton, păstrat aproximativ jumătate din lungimea acestuia

6. 5. Decorul ceramicii

Ceramica culturii Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei este relativ modest ornamentată, în concordanță cu regulul pe care l-a cunoscut civilizația eneoliticului târziu față de perioada precedentă, în care s-a manifestat splendoarea culturilor ceramicii pictate.

Pentru ornamentarea ceramicii s-au utilizat următoarele procedee tehnice:

a. Ornamentarea în relief constând din:
a1. – butoni; a2. – proeminențe; a3. – capete de animale cornute;

b. Ornamentarea prin adâncire, care cuprinde: b1. – incizii (linii sau benzi în meandre); b2. – alveole; b3. – caneluri; b4. – împunsături;

c. Decorul perforat constând din orificii

d. Decorul pictat realizat din motive meandrice

a. Ornamentarea în relief

a1. – Butonii sunt aplicați pe pântecul sau gâtul vasului (Fig. 6/7). Uneori, aceștia se întâlnesc pe întreg registrul pântecului, așezați în șir vertical câte trei, alternând cu alți câte doi (Fig. 8/4). Aceștia pot fi simpli, neperforați (Fig. 8/4) sau perforați orizontal (Fig. 6/7), numărul lor variază de la un vas la altul.

a2. – Proeminențele sunt lungi sau dispuse pe laturile lungi ori pe cele scurte sau pe amândouă ale vaselor rectangulare, uneori câte două din ele încadrând câte o toartă (Fig. 6/4-6)

a3. – Capete de animale cornute apar la colțurile vaselor rectangulare (Fig. 6/4-6)

b. Ornamentare prin adâncire

b1. – Decorul încizat (Fig. 11/39-46). Meandru ca motiv decorativ este realizat fie în benzi umplute cu pătrățele-hașuri (Fig. 9/1-6, 6/10), fie prin împunsături, care formează un motiv meandric (Fig. 9/13). Motivul poate fi negativ, iar spațiul tratat acoperit cu părți.

b2. – Alveolele sunt întâlnite îndeosebi pe registrul buzei (Fig. 9/7, 11/53) sau fie a gâtului, fie corpului vaselor (Fig. 9/3)

b3. – Canelurile plate oblice se întâlnesc mai rar în ornamentarea ceramicii, fiind întâlnite în special la categoria străchinilor (Fig. 4/7)

b4. – Împunsăturile repetate pe corpul vaselor formează elemente meandrice, procedeu destul de rar utilizat (Fig. 9/13, 11/49, 52)

c. Decorul perforat

c1. – Orificii singulare, perforate orizontal, situate în registrul piciorului vaselor (cupelelor), sub buza cupei (Fig. 6/2)

d. Decorul pictat (Fig. 11/54-58)

d1. – Motive meandrice pictate cu negru pe fond roșu (Fig. 6/11), ca o dovadă a preluării motivisticii ce caracterizează manifestările de tip Bodrogkeresztúr din mediile ceramicii pictate – în cazul nostru cum s-a observat în așezarea de la Reci.

Alături de procedeele tehnice utilizate în ornamentarea ceramicii, analizate mai sus, la unele piese au mai apărut și decoruri realizate prin excizii, formând meandre (Fig. 11/47), ori rețea în plasă (Fig. 11/48); benzi din două linii incizate vertical, în care se află o linie realizată prin împunsături (Fig. 11/50) bandă din două linii incizate orizontal, care este împărțită în paralelipeduri, în care sunt înscrise câte două triunghiuri opuse, realizate prin împunsături (Fig. 11/49).

6.6. Motivistica

În cadrul ceramicii eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei, se poate constata o diversitate relativ mare a motivelor decorative. După cum reiese din analiza decorului, motivele ornamentale, care se găsesc pe ceramica eneoliticului târziu, se pot împărți în 6 categorii distincte, care se regăsesc în egală măsură atât pe ceramica decorată „mecanic”, cât și pe cea pictată.

a. Benzi decorate: se regăsesc de obicei pe umerii vaselor sau pe gât, așezate atât pe verticală (Fig. 11/50), cât și pe orizontală (11/45, 49, 53, 57), separat cât și în registre (Fig. 11/49), respectiv legate cu alte motive decorative (Fig. 6–10)

b. Motive meandrice (Fig. 11/41, 55): sunt întâlnite pe umeri, separat sau în registre mai mari (Fig. 11/47). În cazul fragmentelor ceramice, de care dispunem, benzile meandrice predomină în cazul decorului incizat (Fig. 11/41), în timp ce liniile meandrice se regăsesc mai ales în cazul decorului pictat (Fig. 11/55).

c. Motive în zig-zag: acoperă de obicei o suprafață mai mare, sau toată suprafața vasului, apar în cazul decorului incizat (Fig. 11/40), respectiv celui realizat prin împunsături succesive (Fig. 11/51).

d. Motive în plasă: sunt înscrise în benzi, pe o suprafață mare, putând să acopere chiar toată suprafața vasului. Principalele forme sunt:

– „ochiuri” mici realizate din incizii simple (Fig. 11/42)

– „ochiuri” de dimensiuni mari, realizate din linii incizate paralel (Fig. 11/46) sau excizii (Fig. 11/48).

– „tablă de șah” unde fiecare al doilea pătrat este hașurat (fig. 11/40)

e. Motive geometrice: apar sub două for-

me principale: triunghiul și romb. Motivele triunghiulare sunt asociate de obicei cu benzile decorate, întâlnindu-se în egală măsură în cazul inciziilor (Fig. 11/45) și al împunsăturilor (Fig. 11/49). Romburile apar mai frecvent, fie incluse atât în benzi (Fig. 11/43–44) sau separat (Fig. 11/39, 55), incizate (Fig. 11/40), cât și pictate (Fig. 11/55). Un motiv aparte este pătratul pictat, în care sunt înscrise mai multe linii verticale (Fig. 11/56). Tot în această categorie trebuie inclus și așa-numitul motiv al „ochiului de păun”, pictat (Fig. 11/58), realizat dintr-un punct înscris într-un oval.

f. Linii drepte: apar la toate categoriile de decor, incizat (Fig. 11/44), cu împunsături (Fig. 11/52) și pictat (Fig. 11/54). Pot fi așezate atât pe orizontală, cât și pe verticală, uneori putând fi asociate și cu alte motive ornamentale.

7. Obiecte de piatră și lut

a. Obiecte de piatră

a1. – Unelte, arme

Uneltele sunt reprezentate printr-un nucleu de obsidian, din andezit și din lame de cremene la Cristuru Secuiesc; microlitice de andezit la Reci; de piatră, silex – un toporaș din piatră șlefuită fără gaură de înmănușare de la Mugeni (Fig. 9/14–20); de două lame mari de opal (Fig. 10/4–5), un topor-ciocan de piatră cu gaură de înmănușare (Fig. 10/1–3) la Brăduț–Biborțeni.

În categoria uneltelor de piatră se înscriu și rășnițele de la Reci, Mugeni (Fig. 9/10), precum și cea de la Cristuru Secuiesc (Fig. 10/6–8), toate descoperite în situ, în cadrul așezărilor cercetate.

Armele litice sunt prezente printr-un singur exemplar: un vârf de lance (Fig. 9/21) din silex de la Mugeni.

a2. – Obiecte de podoabă

În această categorie se înscrie o mărgea din calderon, (Fig. 9/11) de culoare neagră, din așezarea de la Reci.

b. Obiecte din lut

Această categorie este reprezentată de grutățile de lut descoperite în cadrul locuințelor de suprafață de la Cristuru Secuiesc (Fig. 10/9) și Reci (Fig. 10/10), folosite fie pentru plasele de pescuit, fie la războiul de țesut.

Orizontul cu toarte aplicate/pastilate

Al doilea aspect cultural cunoscut în sud-estul Transilvaniei, care se încadrează în eneoliticul târziu, îl reprezintă orizontul cu toarte aplicate. În analiza acestui aspect cultural trebuie să avem în vedere faptul că descoperirile din sud-estul Transilvaniei nu sunt prea numeroase, provenind în urma cercetărilor pentru lămurirea problemelor legate de alte culturi.

Istoricul cercetărilor

O primă descoperire pusă în valoare în 1971 (ROMAN, 1971, 102; 84), care în timp poate fi încadrată ca cea mai veche, provine de la Merești, probabil ca rezultat al unei cercetări de control din peșterile defileului Vârghișului. Fragmentul ceramic cu toarta aplicată (toarta alcătuită dintr-o bandă lată, pornind organic de pe buza vasului, lipindu-se printr-o „pastilă” lățită de umărul acestuia) a fost găsit împreună cu un fragment de „oală de lapte”, un pumnal și alte vestigii aparținând culturilor Ariușd și Coțofeni. Descoperirea de la Merești (Fig. 9/12) a intrat în colecția arheologului TEUTSCH și apoi în patrimoniul Muzeului de Istorie din Brașov.

Analiza materialelor colecției TEUTSCH a intrat și în atenția lui M. MARCU, care publică două fragmente ceramice, pe care le atribuie culturii Coțofeni (MARCU, 1976, 81), și pe care S. LUCA le încadrează orizontului cu toarte aplicate. Având în vedere analiza tipologică și motivistica, nu permite încadrarea celor două fragmente orizontului, astfel încât la ora actuală din materialul de la Merești rămâne sigur un singur exemplar.

În primii ani ai deceniului al șaptelea al secolului al XX-lea, cu ocazia cercetării altor culturi materiale s-au descoperit și fragmente de ceramică cu toarta aplicată. Astfel, la Feldioara, în 1970, cu ocazia efectuării unor sondaje legate de lămurirea unor probleme ale feudalismului timpuriu în sud-estul Transilvaniei, deasupra stratului de cultură Ariușd (în cadrul nivelului de cultură materială de la Feldioara, ponderea o deține însă materialul specific locuirii Ariușd), au apărut fragmente ceramice aparținând orizontului (COSTEA, 1971, 25–32; ROMAN, 1971, 102). Imposibilitatea verificării descoperirilor (materialele s-au amestecat cu cele

provenite din alte locuri), ne face să enunțăm prezența orizontului la Feldioara în conformitate cu cele semnalate în literatura de specialitate.

În 1972, cu ocazia cercetărilor întreprinse pe dealul Tyiszk de la Ariușd, în ultimul nivel de locuire, în chirpicul unei locuințe a apărut un fragment ceramic, care a aparținut unei cești cu umărul articulat, având buza crestată și toarta puțin supraînălțată. Tipologic fragmentul corespunde nivelului C₂ de la Băile Herculane (ZAHARIA, 1973, 31).

Aria de răspândire

Deși puține la număr, descoperirile aparținând orizontului ne permit totuși să surprindem aria lui de răspândire în sud-estul Transilvaniei. O primă remarcă ce trebuie făcută, este că manifestările orizontului se întâlnesc în fosta arie a culturii Ariușd, în care s-au descoperit și vestigii ale culturii Bodrogkeresztúr.

A doua remarcă constă în referirea că atât descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, cât și manifestările orizontului cu toarte aplicate sunt puține la număr. Văzând locurile de descoperire ale orizontului, putem face remarcă că acesta apare într-o arie ce cuprinde toate zonele sud-estului Transilvaniei, descoperirile ulterioare putând aduce noi elemente privind intensitatea lui de manifestare.

Orizontul cu toarte aplicate – cadrul general, aspecte locale

Descoperirile din sud-estul Transilvaniei, care pentru unii cercetători par a fi mai puțin semnificative în tratarea eneoliticului final, ne prezintă o situație și un proces asemănător cu cel din regiunile culturilor Petrești, Sălcuța sau Bodrogkeresztúr. În Oltenia la sfârșitul eneoliticului se constată că locul culturii Sălcuța a fost preluat de un aspect cultural numit Sălcuța IV, caracterizat prin vase cu torți pastilate, dar și de unele vase de tradiție Sălcuța (BERCIU, 1961, 309–327). Mai târziu, ceramica având torți pastilate este documentată în Banat, Transilvania și Crișana (COMȘA, 1987, 68). Prezența vaselor cu torți pastilate a fost semnalată și la est de Carpați, în cadrul cul-

turii Cucuteni, în așezarea de la Traian-„Dealul Fântânilor”, din faza Cucuteni A–B și la Piatra Șoimului (DUMITRESCU, 1974, 135).

Faptul că avem descoperiri și la est de Carpați în cadrul culturii Cucuteni, ne face să considerăm că acest fenomen cultural din regiunea, în care s-a manifestat cultura Ariușd, nu poate să fie de întindere restrânsă. Pe baza observațiilor privind descoperirile orizontului în zonă, cu toate că nu dispunem de consemnări stratigrafice sigure, putem afirma că el urmează culturii Bodrogkeresztúr, fiind în același timp premergător unei faze cel mult timpurii a culturii Coțofeni (ROMAN, 1971, 103).

Analizând manifestările orizontului, în zona sud-estică a Transilvaniei se impun încă câteva considerații generale, privind denumirea și apartenența la una din culturile eneolitice târzii. În literatura de specialitate pentru complexe cu astfel de materiale se mai utilizează de unii specialiști numele de Băile Herculane – Cheile Turzii (ROMAN, 1971, 31–169), având în vedere descoperirile de maximă importanță de acolo. Unii cercetători – ROMAN, DUMITRESCU –, consideră pe de altă parte că în ținuturile intracarpatiche vasele cu torți pastilate aparțin unei faze târzii a culturii Gornești–Bodrogkeresztúr (COMȘA, 1987, 68).

În analiza, pe care ne-o propunem cu privire la momentul apariției perioadei manifestărilor orizontului în zona, de care ne ocupăm, trebuie să avem în vedere și observațiile din Ungaria, după care stratul în care s-au găsit „toarte aplicate” ar putea fi o etapă mai târzie în procesul de dezvoltare a culturii Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1973, 62). Această observație nu este întărită însă de nici o dovadă în sensul apariției toartei aplicate sau tipurilor Bodrogkeresztúr simultan în regiunea Tisei mijlocii și în interiorul arcului carpatic. Totodată trebuie să avem în vedere și faptul că în sud-estul Transilvaniei prezența ale orizontului cu toarte aplicate se suprapun stratigrafic culturii Ariușd, fără să prezinte nici un contact direct cu aceasta.

Aceeași situație s-a constatat la Cuci, în județul Mureș, unde stratul de cultură cuprinzând vase cu torți „pastilate” căpăcuiește un bordei aparținând unei faze evolute a culturii Petrești (VLASSA, 1976, 93). În cuprinsul aceluiași strat

s-a dezvelit și un atelier de prelucrat cuțite din silex, identice cu cele din cimitirul de la Decea Mureșului și cele descoperite în cimitirele Bodrogkeresztúr. Tot aici, peste stratul de cultură cu torți „pastilate” se suprapune un strat din bronzul timpuriu, cu ceramică cunoscută din etapele Otomani I – Periam I–IV, ca și un material bogat cu analogii în mediul culturii Schneckenberg (VLASSA, 1976, 93).

În cadrul așezărilor de la Feldioara și de la Ariușd, unde au apărut fragmente de vase cu toartă pastilată ca și la Cuci, au apărut vestigii din perioada timpurie a bronzului. Astfel, la Feldioara, fără să cunoaștem o situație stratigrafică, se precizează de autorul cercetării că în toate punctele sondate au apărut fragmente ceramice din prima perioadă a epocii bronzului, încadrate cultural Schneckenberg A și C (COSTEA, 1971, 30). Aceeași situație s-a constatat și la Ariușd, unde în ultimul nivel al așezării, în afara fragmentului aparținând orizontului, au apărut vestigii aparținând culturii Schneckenberg, descoperite fie de Ferenc LÁSZLÓ la începutul secolului (Zs. SZÉKELY, 1997, 35), fie de Eugenia ZAHARIA în 1977. Desigur, tot aici trebuie să precizăm încă o dată că în peșterile de la Merești, fragmentul de toartă aplicată a apărut amestecat cu vestigii aparținând culturilor Ariușd și Coțofeni.

La aceste câteva observații trebuie să avem în vedere că în zona de sud-est a Transilvaniei în eneoliticul târziu, odată cu încetarea existenței așezărilor culturii Ariușd – în fosta arie a acestei culturi – își manifestă prezența elementele culturii Bodrogkeresztúr, care au contribuit din plin la sfârșitul civilizației ariușdene. Referindu-ne la descoperirile din această zonă – de la Reci, care în raport cu cultura Cucuteni, nu par a depăși limitele Cucuteni A–B unde există numai o locuire de caracter Bodrogkeresztúr – „se poate constata că ceramica pictată de aici reflectă un contact încă apropiat de fondul Ariușd și Petrești, situație ce nu se constată în cazul ceramicii pictate din complexe cu toarte aplicate” (ROMAN, 1973, 64). De asemenea, trebuie să raportăm analiza noastră la procesul de unificare culturală din eneoliticul final din România, care cuprinde exclusiv culturile eneolitice locale: Sălcuța, Tiszapolgár, Bodrogke-

resztúr, Petrești, Ariușd și probabil Gumelnița – cultura Cucuteni rămânând în afara acestuia – descoperirile cu toarte aplicate din afara ariei Sălcuța constituie probabil un moment târziu, aproape final al acestei unificări (ROMAN, 1973, 66). Începuturile acestui proces de unificare, de uniformizare culturală pare a coincide cu etapa corespunzătoare fazei Cucuteni A–B, manifestându-se concret prin prezența în interiorul arcului carpatic a unor probabile elemente Tiszapolgár târziu, a elementelor estice, a celor Bodrogkeresztúr și Sălcuța (ROMAN, 1973, 66). Prin unificarea culturii eneoliticului final apare un mare complex, cu origini locale, care se va îmbogăți cu noi elemente datorate contactelor cu lumea sudică. În această categorie se înscriu și toarte aplicate, ca un reflex al artei metalului (ROMAN, 1973, 67).

Aceste considerații au la bază analiza descoperirilor culturilor eneoliticului final de pe teritoriul României, în raport cu cele similare de la Herculane, care au permis lui Petre ROMAN să propună o nouă succesiune cronologică a evoluției culturale din interiorul arcului carpatic: a. Petrești–Ariușd–Tiszapolgár; b. Tiszapolgár târzie – Decea Mureșului; c. Bodrogkeresztúr; d. orizontul cu toarte aplicate; e. un orizont înrudit cu Cernavoda III – Celei; f. Coțofeni (ROMAN, 1973, 65–66), care corespunde realităților manifestărilor culturale, față de cea a ideii succesiunii nemijlocite între culturile eneolitice târziu (Gumelnița, Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr) și cultura Coțofeni.

Pe baza datelor, de care dispunem cu privire la manifestările orizontului cu toarte aplicate în sud-estul Transilvaniei, se pot face următoarele constatări:

– Orizontul cu toarte aplicate din sud-estul Transilvaniei se încadrează în succesiunea cronologică a evoluției culturale din interiorul arcului carpatic, propusă de P. ROMAN.

– Cronologic urmează – perioadei încetării existenței culturii Ariușd, suprapunând-o stratigrafic, dar fără a prezenta contacte directe cu ea.

– Orizontul cu toarte aplicate este premergător unei faze timpurii a culturii Coțofeni sau culturilor pentru perioada timpurie a epocii bronzului (în cazul când cultura Coțofeni nu este prezentă) din sud-estul Transilvaniei.

– Nu s-a putut surprinde granița de delimitare între piesele de tip propriu-zis Bodrogkeresztúr și cele cu toarte aplicate, descoperite la Traian-„Dealul Fântânilor”, putând indica cel mult un sincronism între etapa finală Cucuteni A–B și una din etapele, ce face legătura cu orizontul cu toarte aplicate (ROMAN, 1971, 115).

Notă:

Desenele anexă au fost executate de István PÁL (Muzeul Național Secuiesc). Îi mulțumesc și pe această cale.

Bibliografie

- ALEXANDRESCU, A. D.; POP, I.; MARCU, M. (1973): **Raport asupra săpăturilor de la Hărman (județul Brașov)**, 1961–1970, Materiale 10, 231–234
- ANDRÎTOIU, I. (1992): **Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului**, Bibliotheca Thracologica II
- BERCIU, D. (1960): **Istoria României I**, Editura Academiei Republicii Populare Române, București
- BERCIU, D. (1961): **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări arheologice**, București
- CIUGUDEAN, H. (1996): **Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei**, Bibliotheca Thracologica XIII
- COMȘA, E. (1970): **Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei**, Cumidava 4, 3–15
- COMȘA, E. (1987): **Neoliticul pe teritoriul României, Considerații**, Ed. Academiei, București
- COSTEA, F. (1971): **Sondajul arheologic de la Feldioara–Brașov (1970)**, Cumidava V
- DÖRNER, E. (1970): **Cercetări și săpături arheologice în județul Arad**, Materiale IX, 445–465
- DUMITRESCU, VI. (1968): **Considerații cu privire la poziția cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine**, Apulum VII, 35–50
- DUMITRESCU, VI. (1974): **Arta preistorică în România**, București
- DUMITRESCU, VI. (1976): **Probleme privind sincronismele unor culturi eneolitice**, SCIVA 27, 355–362
- ECSEDY, I. (1974): **A new item relating the connections with the East in the Hungarian Cooper Age (A Marosdécse-typ grave in Csongrád)**, EvkSzeged, 2, 9–18
- FERENCZI, G.; FERENCZI, I. (1965): **Săpături arheologice la Mugeni între 1960–1961**, Rev. Muzeelor II, Număr special 417
- FERENCZI, G.; FERENCZI, I. (1975): **Săpături arheologice la Mugeni**, Studiu preliminar (I), ActaMN 12, 45–68
- FLOCA, O. (1950): **Stațiunea de la sfârșitul treptei de jos a barbariei din marginea Devei, O civilizație neatestată pe teritoriul Transilvaniei**, SCIVA, 2, 220–224

17. KACSÓ, C. (1969): **Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciumești**, Studii și Comunicări 1, Satu Mare, 49–56
18. KUTZIÁN, I. B. (1963): **The cooper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya**, ArchHung 42
19. KUTZIÁN, I. B. (1969): **Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbeken**, SZ, 17, 31–60
20. KUTZIÁN, I. B. (1972): **The Early Cooper Tiszapolgár Culture in The Carpathian Basin**, ArchHung 48,
21. LÁSZLÓ, F. (1924): **Les types de vases peinte d'Ariuşd**, Dacia I, 1–27
22. LAZAROVICI, Gh.; MUNTEANU, I. (1982): **Așezarea eneolitică de la Slatina-Timiș**, Studii și Comunicări IV, Caransebeș, 121–135
23. LAZAROVICI, Gh. (1983): **Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România**, în ActaMN 20, 3–82
24. MARCU, N. (1976): **Vechi cercetări în peșterile de la Merești, județul Harghita**, MuzNaț 3, București, 73–95
25. OPRÎTESCU, Ann DODD (1978): **Les éléments step-piques dans l'énéolithique de Transilvanie**, Dacia N.S., 22, 87–98
26. ORBÁN, B. (1868): **A Székelyföld leírása...**, I
27. PATAY, P. (1961): **A bodrogkeresztúri kultúra temetői**, RégFüz
28. PATAY, P. (1975): **Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur**, Ber RGK, Band 55, 1974, I. Teil, 1–72
29. PAUL, I. (1967): **În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni–Tripolie**, SCIVA 18, 3–24
30. ROMAN, P. I. (1971): **Strukturänderungen des Endäneolithikum im Donau–Karpaten-Raum**, Dacia N.S., 15, 31–169
31. ROMAN, P. I. (1973): **Modificări structurale ale culturilor eneolitice finale din regiunea carpato–danubiană**, Banatica 2, 57–77
32. ROMAN, P. I. (1978): **Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu**, SCIVA, 29, 215–223
33. ROMAN, P. I. (1981): **Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului**, SCIVA 32, 21–42
34. ROSKA, M. (1928): **A kettős ellentétű vörösrez-csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben**, ArchÉrt, 1928, 48–53
35. ROSKA, M. (1939): **A zsinégdíszes agyagművesség Erdélyben**, Debrecen
36. SCHRÖLLER, H. (1933): **Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens**, Berlin
37. SZÉKELY, Z. și colab. (1951): **Săpăturile din anul 1949 la Bicsadul Oltului (Trei Scaune)** în Materiale CIVR, Edi-tura Academiei Republicii Române, 75–93
38. SZÉKELY, Z. (1962): **Sondajele executate de Muzeul regional din Sfântu Gheorghe**, Materiale VIII, 325–340
39. SZÉKELY, Z. (1964): **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, SCIVA, Anul XV, 121–126
40. SZÉKELY, Z. (1965): **Contributions á l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale**, Roma, 274
41. SZÉKELY, Z. (1967): **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în SCIVA 18, 327–332
42. SZÉKELY, Z. (1977): **Contribuții la dezvoltarea culturii Ariuşd**, Aluta VIII–IX, 11–18
43. SZÉKELY, Z. (1983): **Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari**, Aluta XIV–XV, 31–42
44. SZÉKELY, Zs. (1997): **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, Bibliotheca Tracologica XXI
45. VLASSA, N. (1961): **O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania**, SCIVA, Anul XII, 17–24
46. VLASSA, N. (1964): **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, SCIVA 15, 351–367
47. VLASSA, N. (1969): **Așezarea neolitică de la Dăbâca**, în Acta M.N., 22–34
48. VLASSA, N. (1976): **Neoliticul Transilvaniei**, Cluj-Napoca
49. ZAHARIA, E. (1973): **Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariuşd 1968–1973**, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények, Sf. Gheorghe, 26–35

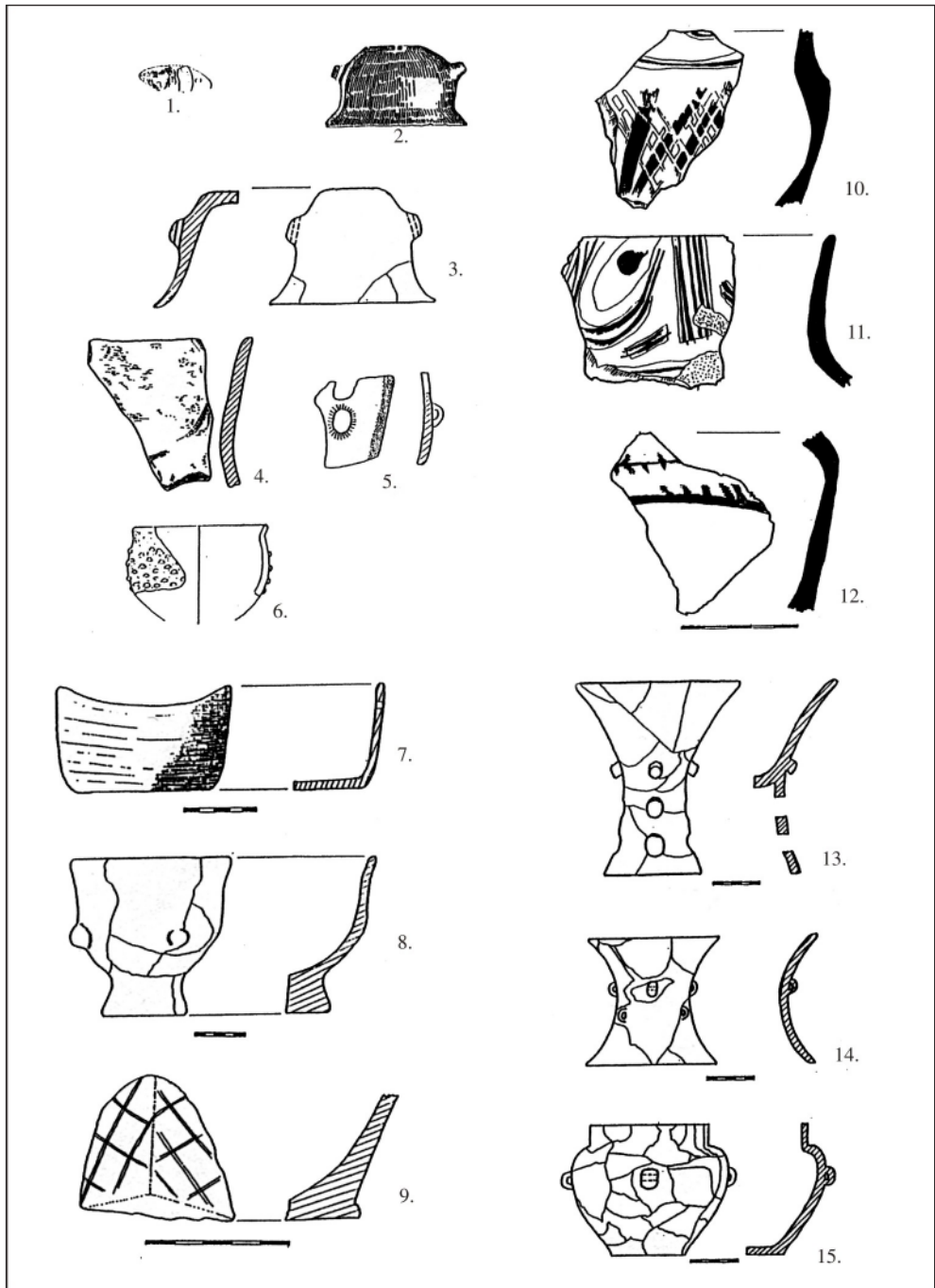
Délkelet-Erdély késő eneolitikumi műveltségei (Kivonat)

A dolgozat bemutatja és elemzi a Kr.e. 4. évezred délkelet-erdélyi késő eneolitikus műveltségeinek jelenleg ismert hagyatékát. A tárgyalt periódusból a régióban tiszapolgári hagyományú elemek, valamint a bodrogkeresztúri műveltség és a „kihúzott/pasztyillált fülű műveltségi kör” elemei maradtak fenn.

The Late-Eneolithic Cultures in South-Eastern Transylvania (Abstract)

The paper is constituted of a presentation and analysis of the material cultures of the Late-Eneolithic period (IVth millenary b.Ch.) in South-Eastern Transylvania. Characteristic for this period are the Tiszapolgár-type manifestations, of the Bodrogkeresztúr ones as well as those of the applied handle's cultural horizon.

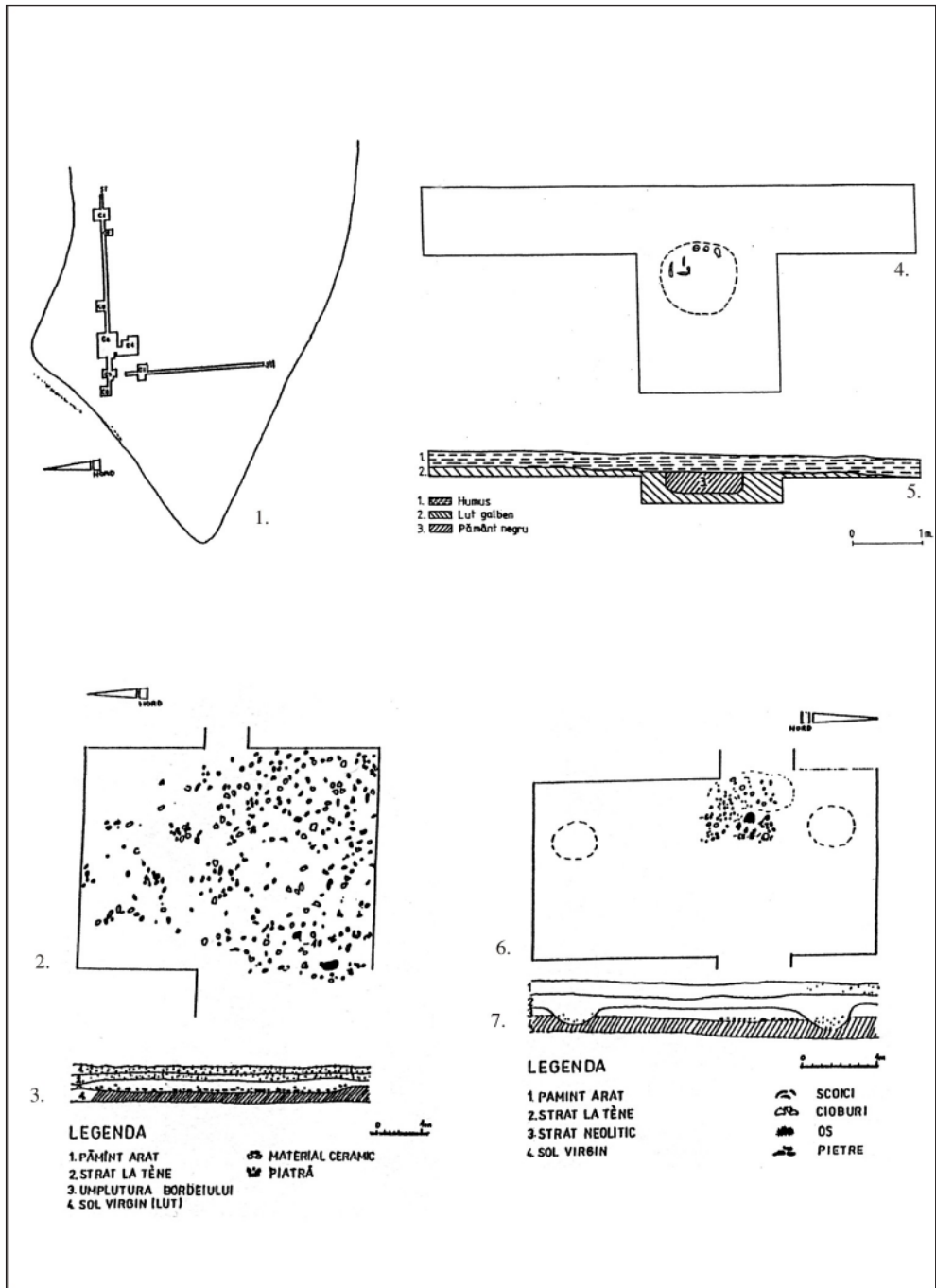

Figura 2 (2/4-5 după Zs. SZÉKELY; 2/1-3, 6-7 după Z. SZÉKELY)

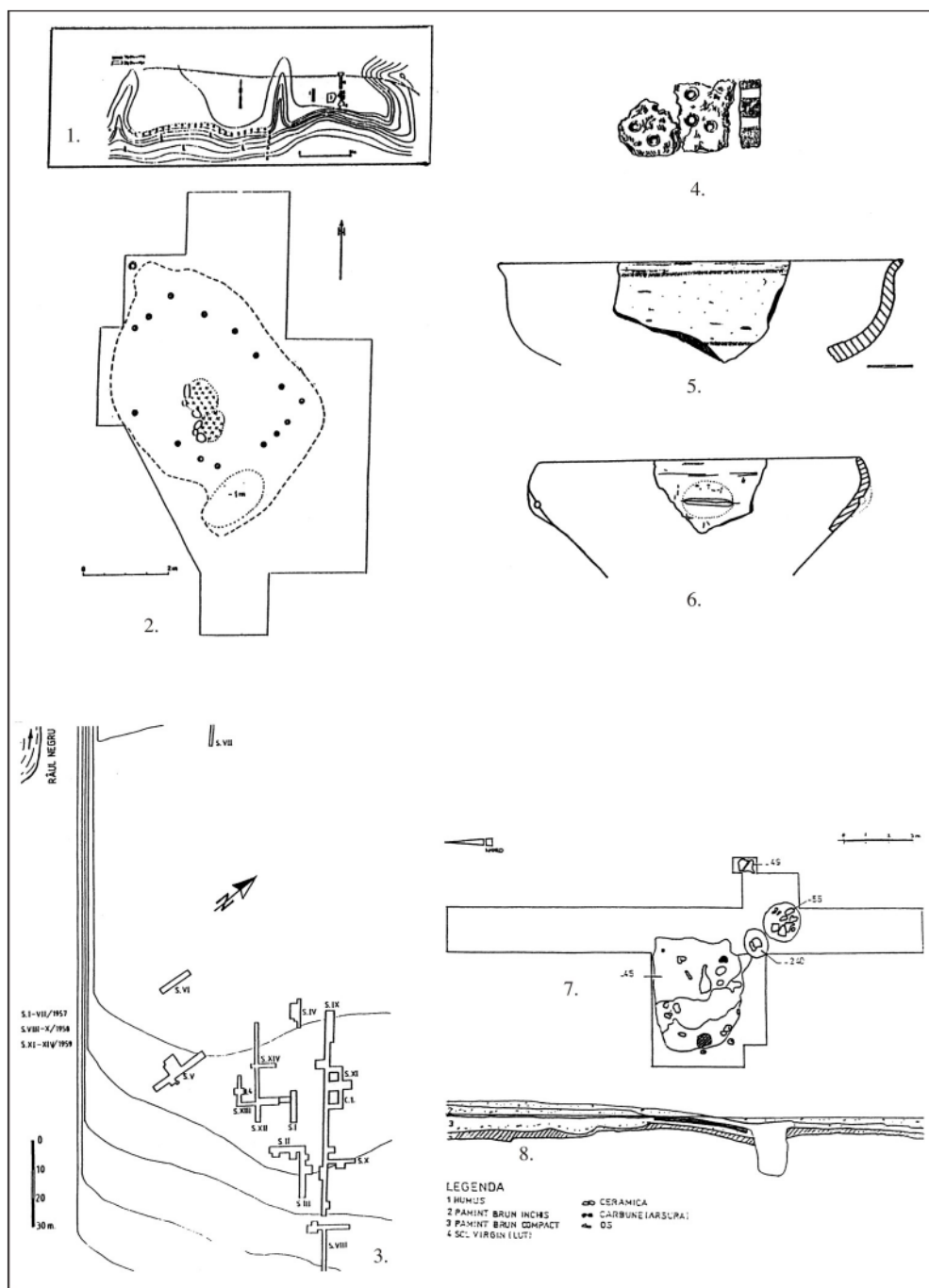

Figura 3 (3/1-2,4 după G. FERENCZI - I. FERENCZI 3/3,7-8 după Z. SZÉKELY

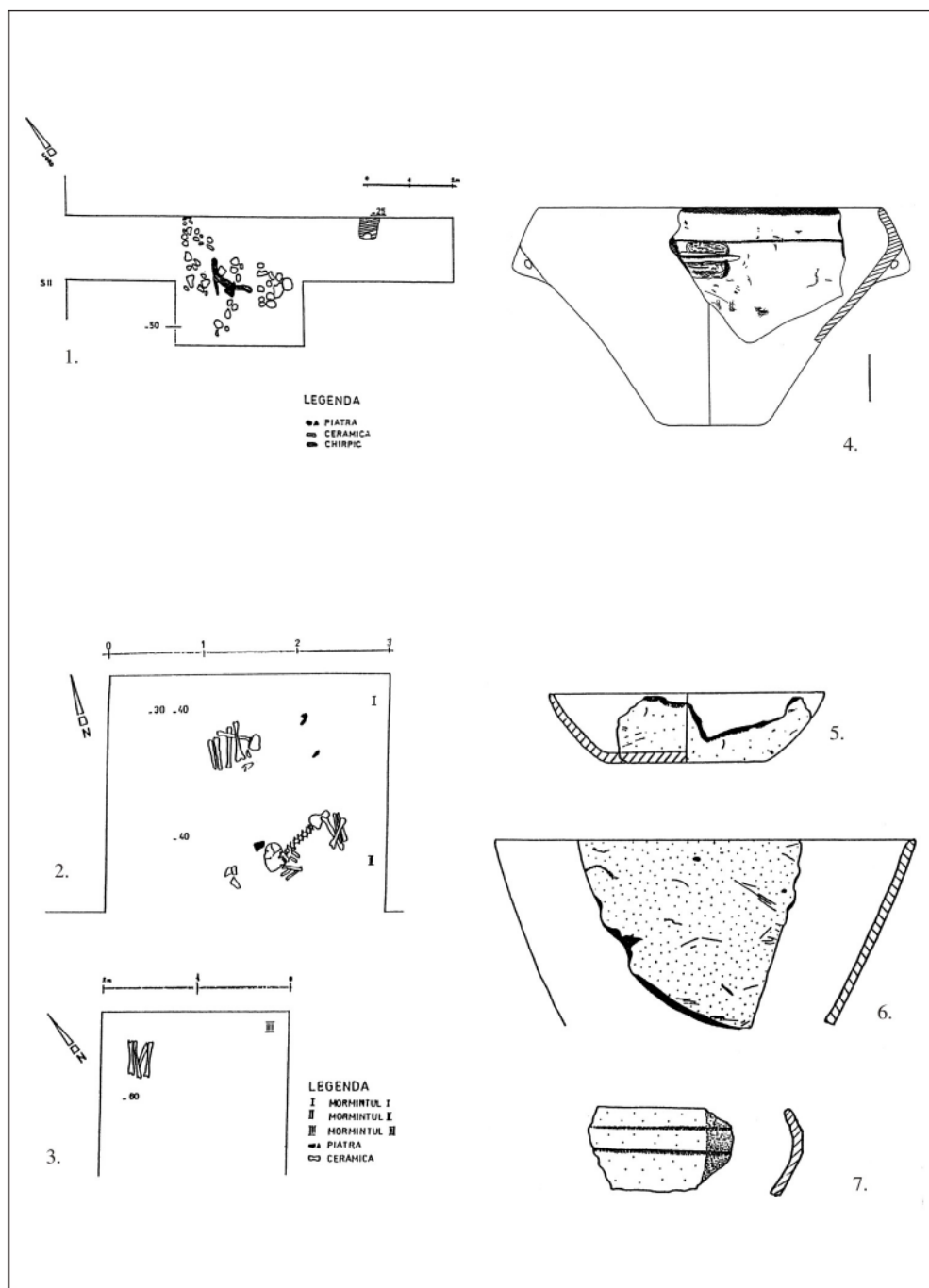
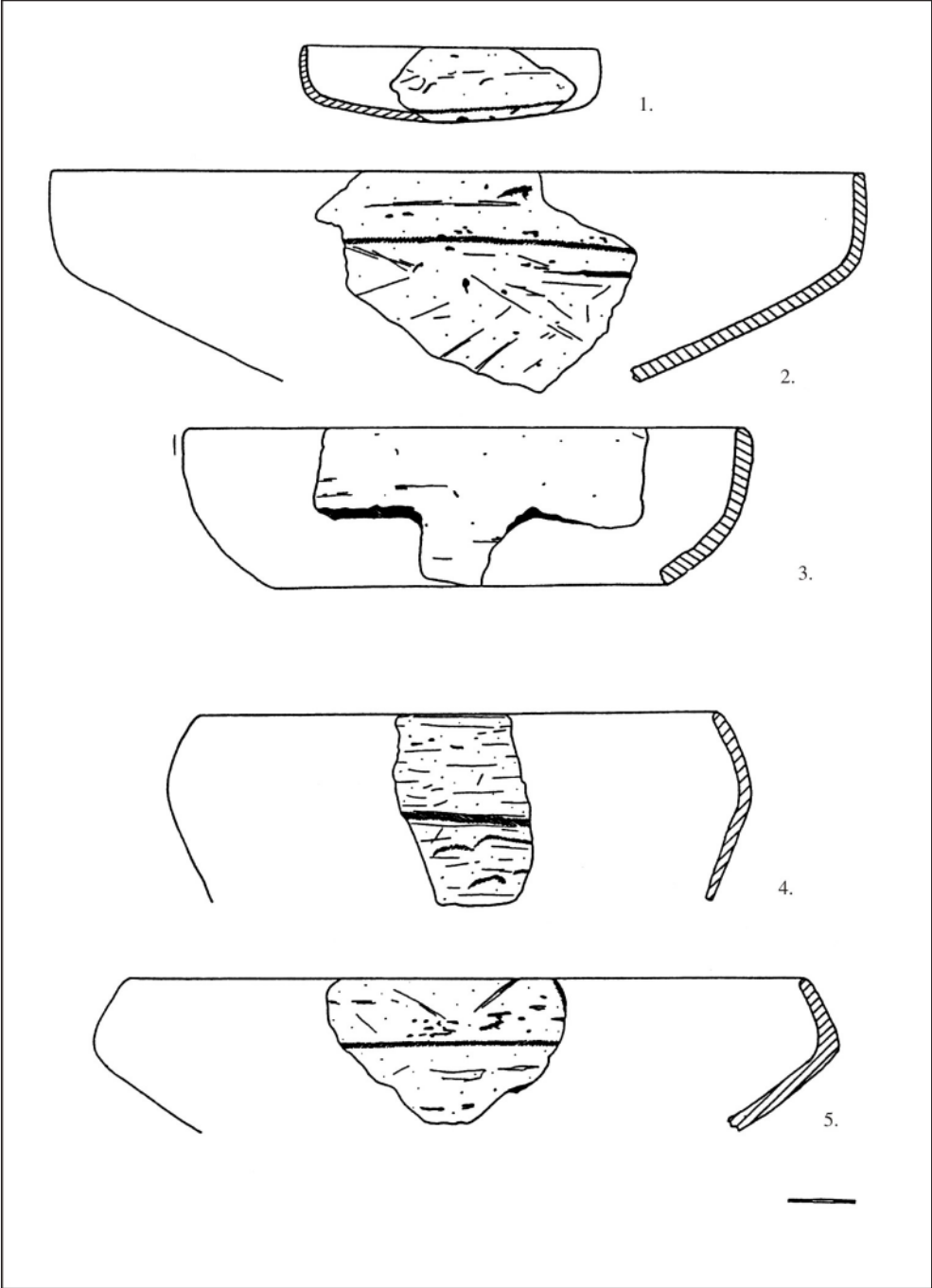

Figura 4 (4/1-3 după Z. SZÉKELY)

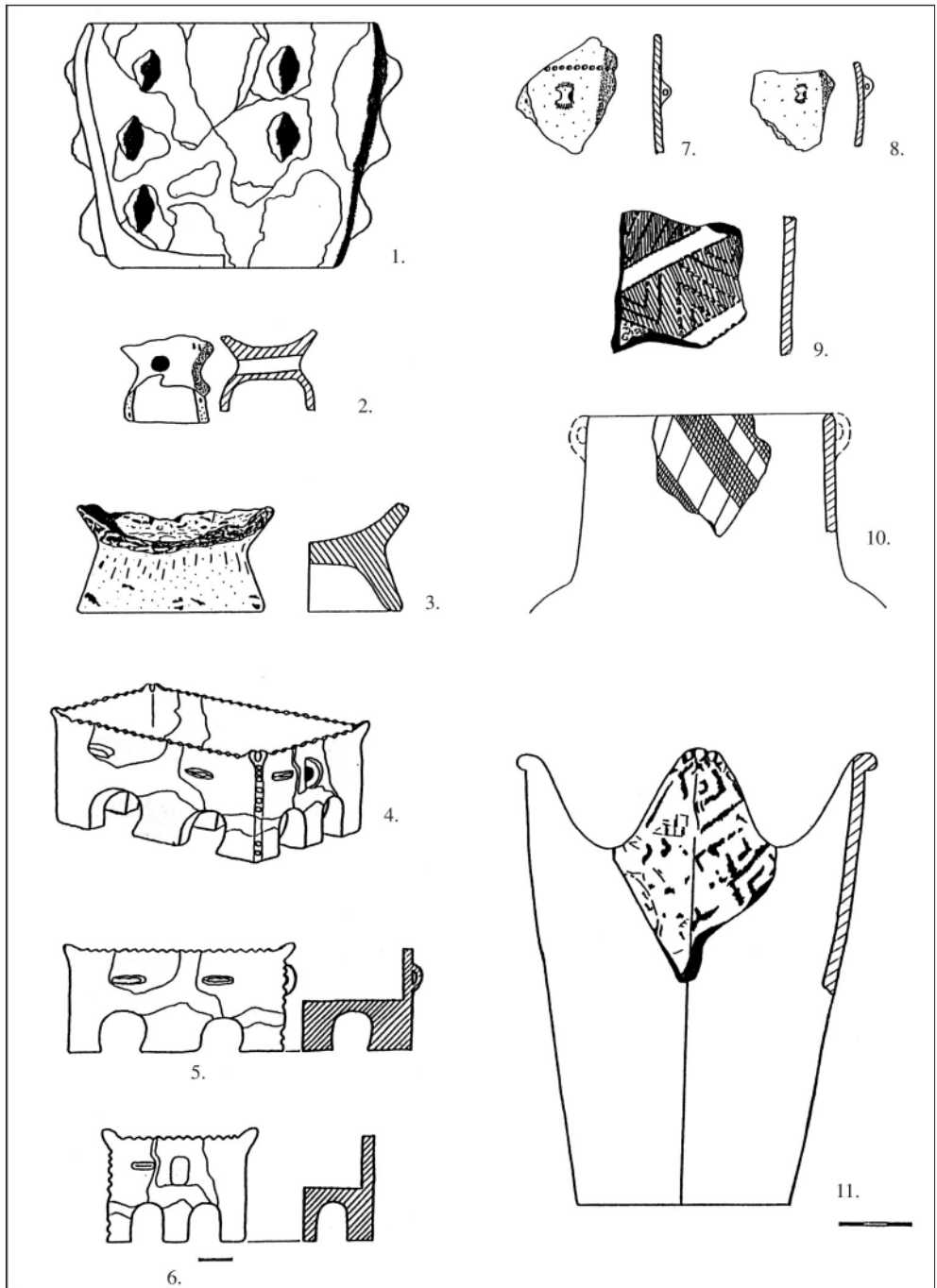
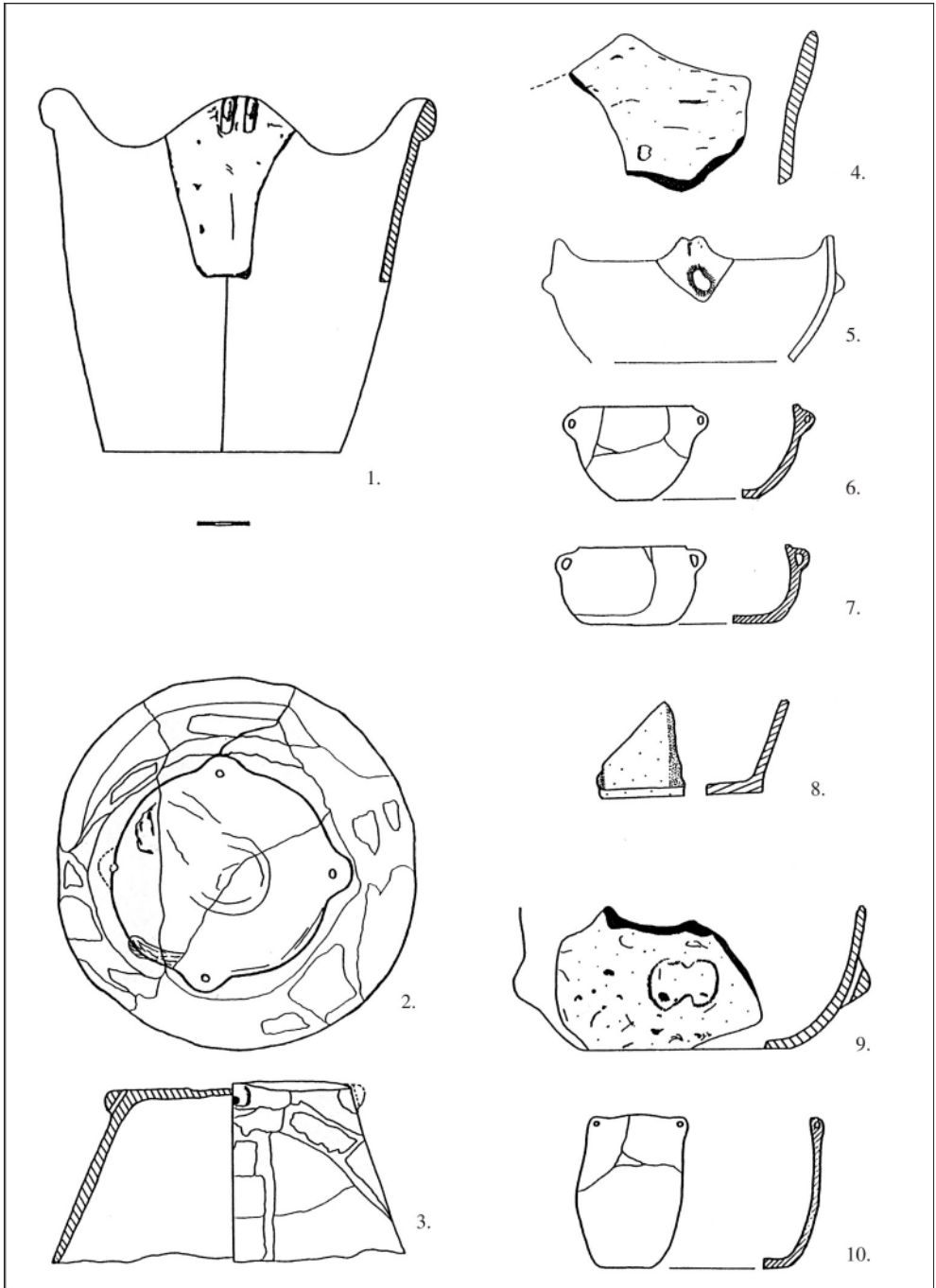

Figura 6 (6/1 după Zs. SZÉKELY

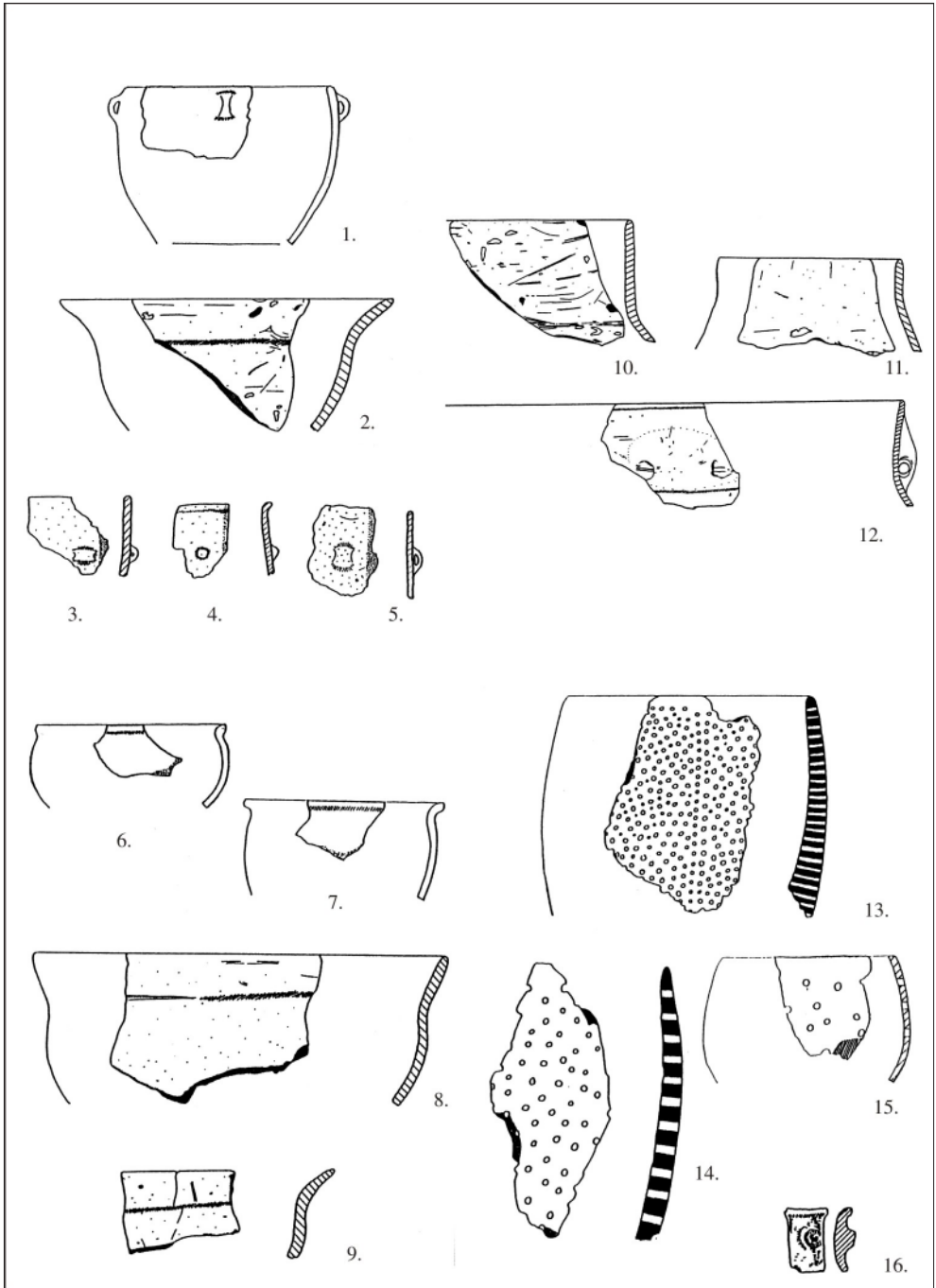
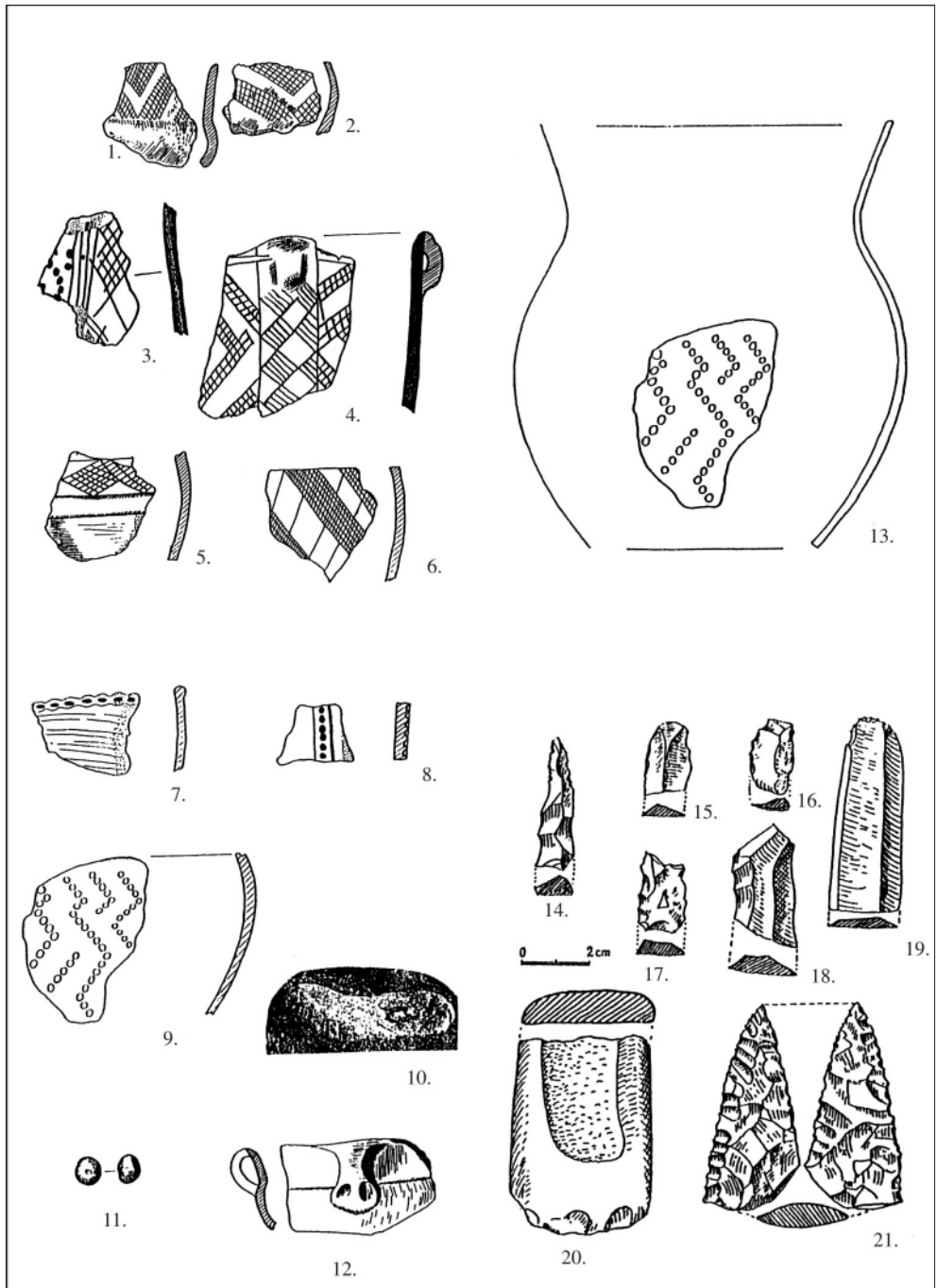

Figura 8

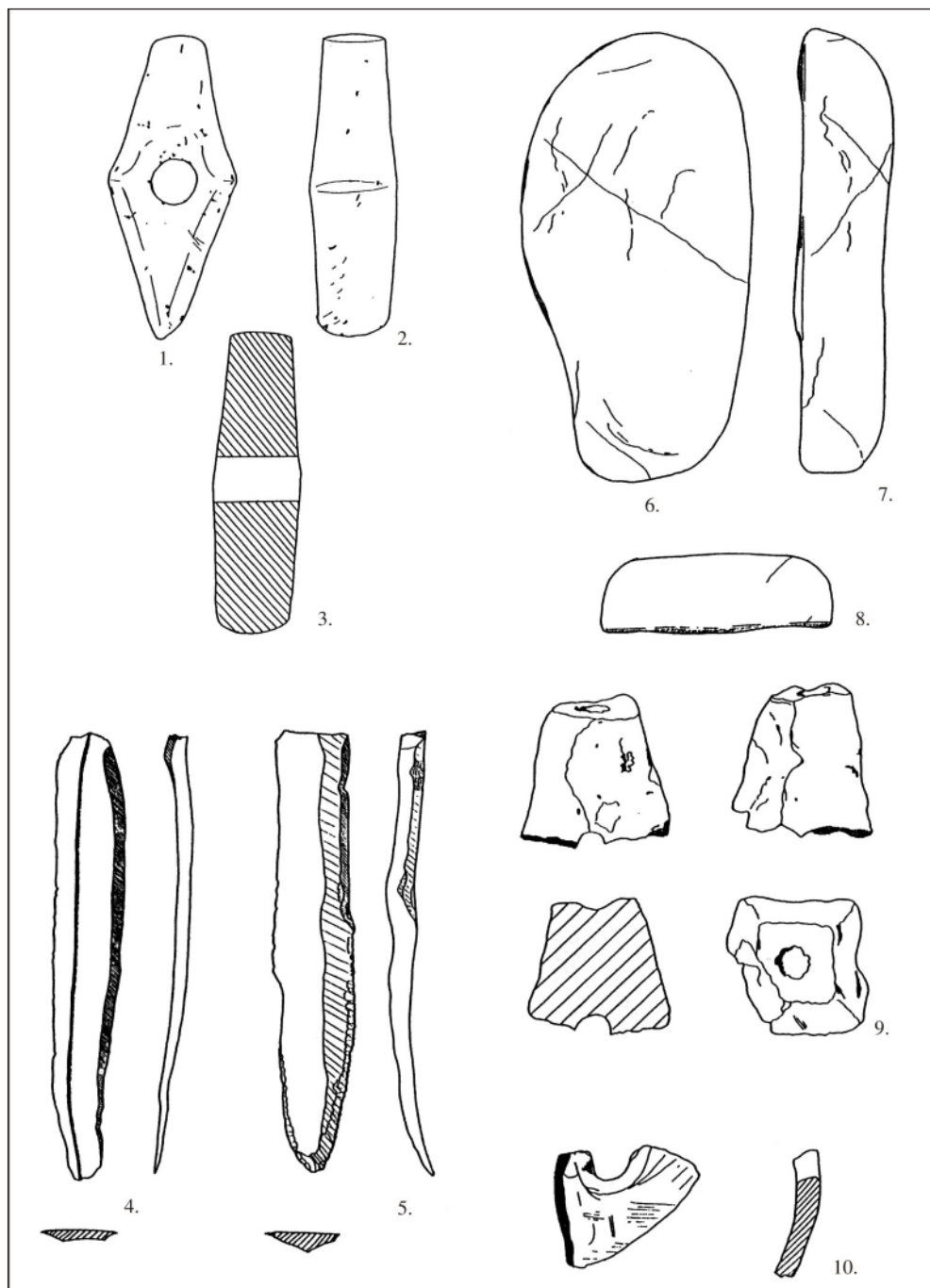

Figura 10 (10/1-5 după Zs. SZÉKELY)

